Национальная библиотека
Республики Тыва
им. А.С. Пушкина

ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн.

№ 40 (15865) ◆ 1997 чылдың апрель 5, суббота ◆ Ат салган шагы 21.30 ⇄ Садар өртээ 1000 рубль.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ АЛБАН-ДУЖААЛЫНГА Ш. Д. ООРЖАКТЫҢ ЭГЕЛЕП КИРЕРИНИҢ БАЙЫРЛЫГ ЕЗУЛАЛЫ АПРЕЛЬ 18-ТЕ БОЛУР.

Тыва Республиканың Президентизиниң соңгулдалары болгандан бээр бөгүн чээрби хонук эрткен. 1997 чылдың март 16-ның хүнү Тыванын, ооң хөй националдыг чонунуң төөгүзүнге кезээде артар. А 1997 чылдың апрель 18 — база төөгүлүг хүн болур: Тыва Республиканың Президентизинин албан-дужаалынга ийиги хуусаада бүгү чоннуң соңгааны Шериг-оол Дизижикович Ооржактың инаугурациязы — республикада күрүненин бедик албан-дужаалынга ооң эгелеп киреринин байырлыг ёзулалы ол хүн болуп эртер.

Инаугурация — байырлал езулалы-биле чарлааары дээн англи сөсте кайгамчык ханы болгаш улуг утка бар. Тыва Республиканың Конституциязының 72 чүүлүнге болгаш «Тыва Республиканын Президентизи албан-дужаалынга эгелеп кирер дугайында» ТР-ниң Хоойлузунун 2 чүүлүнге дүүштүр Тыва Республиканың чаа азы ийиги хуусаада соңгуттурган Президентизи бодунуң даңгыраан байырлыг байдалга тыва болгаш орус дылдар кырынга бээри көрдүнген.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) байырлыг хуралының хүнүн чарлап доктаадыр дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ ХУРАЛЫНЫҢ (ПАРЛАМЕНТИЗИНИН) ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың Конституциязының 72 чүүлүнүң ийиги кезээнге дүүштүр база «Тыва Республиканың Президентизи албан-дужаалынга эгелеп кирер дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 2 чүүлүнге үндезилеп, Тыва Республиканың Дээди Хуралының **доктаадыры болза:**

Тыва Республиканың Президентизи албан-дужаалынга эгелеп кирер үеде Тыва Республиканың чонунга болгаш Конституциязынга даңгыракты бээринге холбаштыр Тыва Республиканың Дээди Хуралының байырлыг хуралының хүнүн 1997 чылдың апрель 18-тиң хүнү кылдыр чарлап доктаадыр.

Байырлыг хуралдың эгелээр үезин, болур черин болгаш ону эрттирер чурумун Тыва Республиканың Президентизибиле дугуржуп турган, тодаргайлаар.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының Даргазы
К. БИЧЕЛДЕЙ.

Кызыл хоорай. 1997 чылдың апрель 2. № 772.

Тыва Республиканың Культура ажылдакчызының хүнүнүң байырлалын шилчидер дугайында

Тыва Республиканың Конституциязының 63 чүүлүнүң 29 пунктузунга дүүштүр, Тыва Республиканың Президентизиниң чөпшээрелин езугаар Тыва Республиканың Дээди Хуралының **доктаадыры болза:**

1. Чыл санында болур байырлалды—Тыва Республиканың Культура ажылдакчызының хүнүн апрельдің бирги воскресеньезинден июльдың бирги воскресеньезинче шилчидер.

2. Тыва Республиканың Дээди Совединиң «Тыва Республиканың Культура ажылдакчызының хүнүн —байырлалды тургузар дугайында» 1993 чылдың март 25-те доктаалын күш чок деп санаар.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының Даргазы
К. БИЧЕЛДЕЙ.

Кызыл хоорай. 1997 чылдың апрель 1.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының (съездизиниң) хуралы

САЙГАРЫЛГАЛАРНЫ АМЫДЫРАЛДЫҢ НЕГЕЛДЕЛЕРИНГЕ ДҮҮШТҮРЕР

Тыва Республиканың улустун Улуг Хуралының (съездизинин) үш дугаар хуралы апрель 3-те Чазак бажыңынын хуралдаар залынга ажылын эгелээн. Хуралды Улуг Хуралдың (съездизинин) даргазы Г. Ч. Ширшин ажыткан.

Ооң ажылында Президент, Дыванын Чазааның кежиннери, Дээди Хуралдың удуртукчулары, комитет даргалары, намыларның сайыттары, Кызыл хоорайның болгаш кожуун чагыргаларының даргалары киржип турарын ол дыңнаткан. Хуралдың Тыва Республиканың президент соңгулдаларының соонда эртип турарын Г. Ч. Ширшин демдеглээн, чоннуң ийиги удаада арттырын, соңгуп алганы Президент Ш. Д. Ооржакка Улуг Хуралдың мурнундан байыр чедирип, бедик ол албан-дужаалынга чедишкиннерни күзээн.

Амыдыралдың чаңгыс черге турбазы дег, эки, өөрүнчүг-даа чүүлдер ында бар, кударал, мунгарал база ооң-биле кады чоруп олурар. Улуг Хуралдың бо хуралының ажылынга чырык черден чарлып чорутканы-биле кирлип шыдавайн барган ооң кежигүннери: С. В. Козлова, Л. С. Лоспанов, В. Ч. Амырны хурал качыгдалдың минутазы-биле сактып, езулал кылган.

Ооң соонда хуралга чугаалажыры-биле киирип турар хүн айтырыынга хамаарыштыр санал-онал солчулгазы эгелээн. Ооң түннели-биле Улуг Хурал дараазында айтырыгларны ажылынын үезинде чугаалажыр болган. Хүн айтырыы:

1. Тыва Республиканың Конституциязының 63, 66, 73, 95 болгаш 96 чүүлдеринге эдилгелер киирер талазы-биле ТР-ниң Президентизинин болгаш Дээди Хуралдың саналдарының дугайында.

2. Тыва Республиканың Конституциязының 31, 32, 63, 73 болгаш 85 чүүлдеринге эдилгелер талазы-биле Президентинин болгаш Дээди Хуралдын киирип турар саналдарының дугайында.

3. Тыва Республиканың Конституциязының 63 чүүлүнге өскерилге киирер дугайында.

4. Янзы-бүрү айтырыглар. «Тыва Республиканын Конституциязынга (Үндезин Хоойлузунга) өскерилгелер болгаш немелделер киирериниң чурумунуң дугайында» ТР-ниң хоойлузунга өскерилгелер киирер дугайында Улуг Хуралдың хоойлу саналдаар инициативазының дугайында.

Хүн айтырыынга хамаарыштыр бодалдар, санал-оналдар солчулгазының үезинде немей чугаалажыр кылдыр дөрт хире айтырыгны кежигүннер саналдаан турган. Бадылаашкын түннели-биле ооң ийизин хүн айтырыының янзы-бүрү дээн кезээнге чугаалажыр кылдыр киирген. Кандыг айтырыгларыл ол? Улуг Хурал кежигүннериниң бүрүн эргезин ам бир ийи чыл узадырын көөр. Санаддан үнген база бир айтырыг: ол — ТР-ниң Үндезин Хоойлузунуң IX эгезинин 69 чүүлүнге хамааржыр. А. Ю. Кашин президент албан-дужаалынга кордакчы кылдыр судтажып турган, бүрүткеттирип киирген бистиң номчукчуларывыс парлалгадан билир болгай. Ынчангаш Тываның президентизи болур кижиге хамааарыштыр Үндезин Хоойлуда быжыглап каан негелделер чүге сагыттынмайн барганын деп айтырыгга харыыны Улуг Хурадың кежигүннери дыңнаар деп шиитпирлээннер.

Оон соонда хүн айтырының чугаалажырынче Улуг Хурал кирген. 1, 2-ги айтырыг талазы-биле илеткелдерни ТР-ниң Юстиция яамызының сайыды, Улуг Хуралда Президентиниң төлээзи С. С. Күжүгет, Дээди Хуралдың Даргазының оралакчызы М. С. Козлов кылган.

Эгезинде С. С. Күжүгеттин хуралга кылган илеткелиниң кол-колун номчукчуларщың кичээнгейинге чедирээли. Айтырыгның утказы ооң билдине бээр ужурлуг. Өскерилгелер, немелделер ийи вариантбиле киирип турар, бирээзи — Президентинин, өскези — Дээди Хуралдың.

Амыдырал, үе Үндезин Хоойлуга чамдык өскерилгелер, немелделер киирерин негеп келген, Улуг Хурал ол талазы-биле ажылдап, конституция органында төлептиг черни ээлей берген. РФ-тиң составында турар 21 республиканың 19-у амгы үеде РФ-тин Үндезин Хоойлузунга дүүшпес Конституцияларны хүлээп алган дээрзин ол чугаалаан. Конституция хоойлу болурундаң аңгыда, ниитилел-экономиктиг системаны, күрүне тургузуун чогумчуларының кол чүүлү боон турар. Ынчангаш харыысалгалыг, дыка нарын бо херекте ТР-ниң Конституциязынга киирип турар өскерилгелерни, немелделерни дүүштүрер барымдаалар тодараттынган турар ужурлуг.

Конституцияга өскерилгелерни, немелделерни Президент дөрт бөлүк кылдыр Дээди Хуралга киргген. Биргизи — республика прокурорларының албан-дужаалынга томуйлаашкынны чорударының конституция езугаар чуруму. Ийиги бөлүк—Чазык кабинединиң кежигүннерин — сайыттарны томуйлаары, республика референдумунун түннелдерин бадылаарының чуруму — үшкү бөлүк. Дөрт дугаары—хамааты болурунун айтырыы, шериг эргелиг кижилерни албан-дужаалга томуйлаары, республика төлээлериниң дугайында дээн айтырыглар. Оларның аразындан ийиги бөлүктү Дээди Хурал дугуржулга кылдынмаан дээш, хүлээвейн барган болгаш Улуг Хуралче кирбээн.

Конституцияга сүмелеп турар өскерилгелер РФ-тиң болгаш ТР-ниң Конституцияларын үениң негелдези-биле дүүштүрер сорулгалыг, Дээди Хуралдың, республиканың бедик албан-дужаалдыг кижизи Президентинин конституссучу бүрүн эргезин тодарадыры деп илеткелчи чугаалааш, киирип турар саналдаргa доктааган. Прокурорларны томуйлаарының чурумунга хамаарыштыр. Амгы Конституцияда Тыва Республиканың прокурорун Президентинин кииргени-биле Дээди Хурал бадылаар болгаш хостаар. Ооң соонда ол шиитпир Россияның Чиңгине прокурорунун дужаалы-биле бадылаттынар. РФ-тиң «Прокуратура дугайында» хоойлузунга дүүштүр РФ-тиң субъектилериниң прокурорларын Россияның Чиңгине прокурору субъектилериниң күрүне эрге-чагырга органнарының чөпшээрешкени-биле томуйлаар. Эрге-чагырганын кайы күрүне органы-биле ындыг чөпшээрежилге чорударын субъект болду тодарадыр. Бо таварылгада, ону бистин Конституциявыска өскерилгелерни киирип турган, тодарадыр.

Ынчангаш республика прокурорунун кандидатуразынга кым чөпшээрежилге бээрил азы кым киирерил — Дээди Хурал бе, азы Президент бе — кол айтырыг ол боон турар. Хуралга көөрүбиле ийи вариант киргеп. Бирээзинде — прокурорларны Чиңгине прокурорга сүмелеп киирер эргени Президентиге бээр деп сүмелээн, албан-дужаалдан хостаарының айтырыынга хамаарыштыр база ындыг.

Дээди Хуралдың киирип турар вариантызында РФ-тиң субъектилериниң прокурорларынга хамаарыштыр чөпшээрежилгени Чиңгине прокурор ол черден алыр ужурлуг деп турар. Ооң-биле кады субъектиниң эрге-чагырга органнарынын кайызы-биле деп айтырыгны РФ-тин Конституциязының 129 чүүлүнүн үшкү кезээ ажык артгырып турар. РФ-тин Конституциязында байдалды удуртулга болдургаш көөр болза, ТР-нин прокурорун томуйладырынга чөпшээрелди хоойлу эрге-чагыргазының органы бээр болуру чөптүг болгу дег деп, М. С. Козлов тайылбырлаан болгаш кожуун, хорай прокурорларын томуйлаарын база оларны хостаарын Чиңгине прокурорга ТР-нин Президентизинин киргени-биле чорудар деп санал РФ-тин Конституциязының база прокуратура дугайында федералдыг хоойлунуң негелделеринге удурланышкак деп санаарының үндезини ынчангаш бар-дыр деп ол чугаалаан. Дээди Хуралдың киирип турар эдилгези ийи Конституцияларны долузу-биле дүүштүрер ужурлуг деп демдеглээн. Чүгле РФ баш билип шиитпирлээр айтырыглар база бар чүве болганда, бо таварылгада, Президентинин эрге-хүлээлгези ооң-биле кызыгаарлатынмас, Президент бодунуң эрге-хүлээлгезинин аайы-биле республиканың прокурорунун албан-дужаалынга кандидатты Чиңгине прокурор томуйлап чугаалажып турар үеде аңаа киржип, Федерация Чөвүлелиниң кежигүнү кижи болганда, салдар чедирип болур. ТР-ниң Президентизи эрге-хүлээлгезинин аайы-биле республиканың эрге-чагырганың бүгү структураларының бажында турар болганда, хамааты ларның эрге-ажыын, хостуг чоруун магадылап турарын М. С. Козлов демдеглээн.

Илеткелдер төнген соонда, Улуг Хуралдың кежигүннери сүмелеп, саналдан киргген эдилгелерни, немелделерни чугаалажып, сайгарып көөрү-биле комиссияларга чарлып, ажылдан киринкеннер.

Ооң-биле кады олар Конституцияның Үндүрүг полициязының департаментизинин директорунга, истелге комитединге хамааржыр 63, 73, 96, хамааты байдалынга хамааржыр 31, 32 чүүлдерге, республика төлээлерин томуйлаарының чурумунга хамаарышкан чүүлдерге саналдап киирип турар өскерилгелерни, немелделерни база чугаалажыр. Республиканың шериг комиссарын, кызыгаар шериинин кезектериниң командирлерин, хамааты камгалалының болгаш онза берге байдалдар талазы-биле штабтың начальнигин албан-дужаалга томуйлаары көрдүнген чүүлдерни база сайгарып көөр.

Хүннүң баштайгы чартыында Улуг Хурал мындыг янзылыг ажылдаан.

* * *

Улуг Хуралдың дүүш сөөлүнде болган хуралынга комиссияларга сайгарылганың түннелдериниң талазы-биле Улуг Хуралдың кежигүннери санал-оналын солчуп, боттарының бодалдарын, саналдарын чугаалааннар. Кызылдың Новый № 20 соңгулдаа округундан Улуг Хурал кежигүнү, Тыва Республиканың Күрүненин үндүрүг инспекциязының начальнигинин оралакчызы Д. Л. Тинмей саналынга комиссия кежигүннериниң Конституцияга прокурор талазы-биле киирип турар эдилгелерге хамаарыштыр кежигүннерниң бодалдарын чугаалаан. Бо айтырыгны кичээнгейлиг өөренип көрүп турган, шын эдилгени киирерин айыткан. Кызылдан улустун Улуг Хуралының кежигүнү, № 15 школаның директору А. В. Конев сөс алгаш, прокурорну кым саналдап киирериниче, шилип алырынче чыылганнарның кичээнгейин угландырган. Эрге-хоойлу камгалаар органнарны аңгылап болбас, бо берге үеде ол чаңгыс кижиниң бижыг холунга турарын чугулалап көрген. Ынчангаш бүгү чоннуң соңгуп алганы Президент Тыва Республиканың прокурорун саналдап киирерин чугаалаан. Россия Федерациязының Конституциязында чамдык чедир кылдынмаан чүүлдер барын ол шүүмчүлээн. Бо саналды Улуг Хурал кежигүннери Ак-Довурактан Д. К. Сүрүң, Кызылдан В. О. Ооржак, Кызыл кожуундан Д. Б. Шогжат болгаш өскелер-даа деткин, прокурорну Президент саналдап киирерин саналдааннар.

Туранның Мурнуу № 157 соңгулда округундан Улуг Хурал кежигүнү, Бии-Хем кожуунунун прокурору А. Ф. Буркова чүве чугаалааш, республика прокурорун Президент саналдап сүмелээринче удурланган. ону хоойлу-дүрүмге таарышпас деп айыткан. Тыва Республиканың Дээди Хуралы прокурорну сүмелеп, киирер дугайында Дээди Хуралдың саналын ол деткээн, чүүлдүгүзүнген. Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының даргазы Н. А. Ондар санал бергеш, Россия Федерациязының прокуратуразы чаңгыс аай төп прокуратураны тургузуп турарын айыткан. Ол дугайында РФ-тиң «Прокуратура дугайында» Хоойлуда айыткан. Тываның Конституциязы орта удурланышкак. Оны эдерин ол чугулалап көрген. Улуг Хурал кежигүнү, Кызылдың № 11 школазының башкызы Г. И. Гостева сөс алгаш, Улуг Хуралды тургускан чылдагааны Россия Федерациязы биле Тыва Республиканың конституциялазының аразында чөрүшкек чүүлдерни дүүштүр эде кылыр болгай, ынчангаш ону кылыр дээш маргыжып турбайн, үре-түннелдиг ажылдаарынче эш-өөрүн кыйгырган.

Улуг Хуралдың чамдык кежигүннери комиссия хуралдарынга Тыва Республиканың прокурорун кым саналдап киирерин шиитпирлээри-биле чажыт бадылаашкынны чорудары ажыкты бээрин саналдааннар.

Улуг Хуралдың комиссияларынга болган чугаанның түннелдери кандыг болганын Тыва Республиканың улустун Улуг Хуралының даргазы Г. Ч. Ширшин үндүрген. Саналдар аңгы-аңгы болган. Чамдык кежигүннер болгаш комиссиялар Президентинин, өскелери Дээди Хуралдың саналдарын деткээн. Ол ышкаш бо айтырыг талазы-биле чажыт бадылаашкын эрттиреринин саналдааннар база бар. Чажыт бадылаашкынны Улуг Хурал чорударын хоойлуда айытпаанын Григорий Чоодуевич дыңнаткан. Президентинин, Дээди Хуралдың болгаш Улуг Хуралдың төлээлекчилери чыглып алгаш, Тыва Республиканың Конституциязының 63, 66, 73, 95 болгаш 96 чүүлдеринге эдилгелерни киирерде Президентинин бе, азы Дээди Хуралдың саналдарын хүлээп алыр бе дээрзинин дугайында чугааны кылган. Ооң түннелинде Тыва Республиканың Президентинин төлээлекчилери ТР-ниң Конституциязының үстүнде адаан чүүлдеринге киирген эрги саналдарын күш чок болдургаш, саналдарның чаа вариантызын киирер болганнар. Ол дугайында апрель 4-те эрткен Улуг Хуралдың хуралынга сайгарып, чугаалажыр көргген.

Тыва Республиканың Конституциязының 31, 32, 63, 73 болгаш 85 чүүлдеринге эдилгелерни Тыва Республиканың Президентизинин болгаш Дээди Хуралдың саналдарын езугаар Улуг Хурал кежигүннери киирип бадылаан, бо талазы-биле Тыва Республиканың Хоойлузун болгаш Тыва Республиканың улустун Улуг Хуралының доктаалын хүлээп алган.

«Тыва Республиканың Конституциязының 63 чүүлүнге өскерилгелер киирер дугайында» хүн чурумунуң үш дугаар айтырыын чугаалажыр, чүүлдүгүзүнүп деткээш, бадылааш, Тыва Республиканың Хоойлузун, Улуг Хуралдың доктаалын чаңгыс үнбиле хүлээп алган.

Ооң соонда Улуг Хурал кежигүннери янзы-бүрү айтырыларны чугаалажырынче кирген.

«Тыва Республиканың Конституциязынга (Үндезин Хоойлузунга) өскерилгелер болгаш немелделер киирер чурумунуң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер киирер дугайында» Улуг Хуралдың хоойлу саналдаар инициативазының талазы-биле Улуг Хуралдың секретары Ю. Ю. Ананьин илеткел кылган. Ында Улуг Хуралдың саналдап киирип турар хоойлуларга хамааржыр саналдарын Улуг Хуралдың кежигүннери чүүлдүгүзүнүп деткээн.

Улустун Улуг Хуралының кежигүннериниң бүрүн эргелерин ам-даа ийи чыл узадыр дугайында эгелекчи бөлүктүң кыйгырыын Улуг Хуралдың кежигүнү Д. Л. Тинмей номчуп таныштырган. Бо айтырыгны Улуг Хурал кежигүннери сайгарып чугаалажын көргеш, боттары бүрүн эргелерин узадыр алыры хоойлу-дүрүмге таарышпас деп түннелге келгеннер. Ол бүрүн эргелерни узадыр болза хоойлу-дүрүм езугаар ханы, эки сайгарылганы кылып турган чорударын дугуржуп алганнар.

Улустун Улуг Хуралы бодунуң ажылын апрель 4-те уламчылаан. Ооң дугайында отчетту солуннуң дараазында үнер номеринге бээр.

Вера КУУЛАР, Таан-оол ХЕРТЕК.
«Шынның» корр.

Эртем-практиктиг конференция

ФИЗИКА СЕКЦИЯЗЫ

Республиканың школачыларының бирги эртем-практиктиг конференциязы Тываның күрүне лицейинге болуп эрткен.

Аңаа эрткен янзы-бүрү секцияларның ажылындан үүгле физика секциязының ажылын бижикседим.

Секцияның киржикчилери физика талазы-биле 10 илеткелди улуг сонуургал-биле дыңнап, үнелээннер.

Илеткелдерде хемчээкчи (прибор) тудуушкуну, «Демдээн өскертип болур электри блогу», «Компьютерже аналогтуг сигнал дамчыдыкчызы», «Дөрт булуңнуг сигналдарның генератору» болгаш өске-даа угланыышкыннар бар.

Секцияның ажылының түннелинде Ондар Орланның «Катаптаашкын хемчээкчизи», Шепелев Егорнуң «Электри хемчээкчизи» болгаш Очур Хемчиктиң «Конденсаторнуң ишкириниң хемчээкчизи» деп ажылдары комиссияның улуг үнелелин алган, а ооң авторлары хүндүлел бижиктер болгаш өртектиг белектер-биле шаңнатканнар.

Тиилекчи ажылдарның онзагай талалары чүдел дизе, оларны оолдар боттары эгезинден төнчүзүнге чедир долузу-биле санап, чуруп, шыйып, янзы-бүрү кезектерден, микросхемалардан чыып, эптеп, оларның ажылын шенеп, өйлеп, ажыглалче киирип каанында. Оон аңгыда, сөөлгү 2 хемчээкчилер (ооң авторлары 10-гу классчылар) компьютерлер-биле коштунчуп, программа езугаар ажылдаар болганда, оолдар баш удур компьютернин иштики тургузуун ыяк өөренип, хемчээшкин кылырының нарын программаларын база тургусканнар. Ылангыя Егорнуң хемчээкчизи ооң кадында бодунда микропроцессорлуг. Микропроцессор дээрге кандыг-даа компьютерниң чүрээ. Ону хемчээкчиге ажыглаарга ооң тургузуу бөдүүн-чүүр, шынары бедиир, чүнүдаа хемчээптер апаар. Ынчангаш Егор Шепелев Тывада микропроцессорну хемчээкчиге ажыглап киринкен бир дугаар өөреникчи боон турары ол.

Оон ынай Орлан Ондарга аңгы доктаайн. Бо өөреникчи 9 класста (лицей чүгле 9-11 класстарлыг). Ындыг турбуда, ол бодунуң хемчээкчизин чүгле бир ай иштинде кичээлдерден дашкаар үеде кылып турган, четтигипкен. Оол хемчээкчизи янзы-бүрү хевирлиг сигналдарның катаптаашкынын иштинде өөдерик микросхемаларның дуазызыбиле хемчээп тыпкаш, түннелин чырып турар саппарбиле көргүзүптер аргалыг. Илеткел соонда Орлан шупту салдынган айтыгларга база харылап шыдаан.

Ниитизи-биле чугаалаарга, оон өске ажылдар база солун боон, конференцияны ылап-ла эртемнериң езулуг байыры кылдыр болдурупкан. Чүгле чаңгыс хомуданчыг чүве — найысылалдың болгаш кожууннарның школаларының кошкак киржилгезинде. Чижээлээрге, бистиң лицейден аңгыда, чүгле 15 дугаар школадан бир өөреникчи кээп, сегнетоэлектриктер дугайында илеткел кылган, а тыва-түрк лицейден келген өөреникчилер чүгле дыңнакчылар боон олурушкан. Ынчангаш Тываның школачыларын келир чылдан эгелеп бо конференцияга амдыгаештан физиктиг, шинчилел-техниктиг ажылдарны белеткеп алгаш, эки киржирин күзедим.

Михаил САНЧАА.

Тываның күрүне лицейинде башкы.

МАЛ БАЖЫ КУДУЛААН

Таңды кожуунуң ажылагыйларында 1997 чылдың эгезинде мегээ езугаар алырта: 1556 мыйыстыг боданы мал оларның иштинден 1100 баш саар инек, шээр малдың саны 17097, ооң иштинде төрүүр 7700 хой санаттынып турар.

Ол сан-түү хой бе, азы эвээш бе дээрзин айтырар болза, эмин эрттир эвээш. Чүге дизе 1991 чылдың эгезинде эң-не эвээш хойлуг ажыл-агый «Межегей» совхозтуң хоюнуң саны 25 мун. Ол-ла үеде «Коммунизмниң херели» совхозтуң хоюнун саны 45 мун чедип турган. Ам бүдүн кожуунуң шээр малы кашка келген-дир? Деннеп көрүнөр даан.

Ол-ла чылдарда кожуунуң сүт-бараан фермалары бир хүнде-ле 11—12 тонна чедир сүт бүдүрүп турган болза, ам бо чылын хүнде-ле 1600—1800 кг дөңгүп чедип турар апарган.

Кожуунуң кодээ ажылагый эргелелиниң кол зоотехниги Николай Чүлдүмнүң чугаазы-биле алырга, Таңды эдээнге хар кылын чагганыбиле кыштаглаашкын кончуг берге байдалда дооступ турар. «Революцияның чалбыжы» совхозтан аңгы ажыл-агыйларда мал чеми колдуу төнүп турар.

Ам бо хүннерде 1000 бичии-ле ажыг хой оолдаан, 160 ажыг бызаа айтынган. Акша-төгериктиң чедишпезибиле малдың уксаазын чорутпастаан, ооң тарып боозадылгазынче кичээнгей салбастаан. Ынчап кээрге малдың бажы чылдан чылче кудулап турбайн канчаар. Ооң кадында мал-маганны акша-төгерик орнунга үлеп берип турар-дыр.

Савый-оол ООРЖАК.

Аныяктар бөлүүнүң медеглелинге хамаарыштыр

КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГАЖЕ ЧАЛАП ТУР БИС

1997 чылдың апрель 1-де «Шын» биле «Тувинская правда» солуннарга үнген «улуг Хуралдың аныяктар бөлүүнүн медеглелин» Дээди Хурал чугаалажып болгу. Ында чүү колдап турары — бодунун дугайын бо удаада база катап сагындырар, амгы байдалды канчаар тайылбырлап турарыа чонга чарлаар, чаргы-маргыылдааны улам өскүүдер азы кайы-бир кижинин күзелин дегийт-ле баш удур даап билир дээнин көргүзер-дир деп бодааны ол бе дээрзин чугаалаары берге-дир. Ынчаарга ол сорулгаларнын кайызын-даа чөптүг деп санаары берге-ле боор.

Тыва Республиканың Президентизиниң албан-дужаалынга алды кордакчынын мурнунда парлаттынган кыйгырыы сонгулда мурнунун демиселинин темазын ниитизи-биле бүрүн үзе шиитпирлеп каапканы ол деп санап турар бис. Сонгулдаларның түннелин олар чугаажок шын деп санаан болгай, кордакчылар шуптузу-ла катап чаа сонгуткан Президент-биле кады демнежин ажылдаарын айтып чугаалаалдылар.

Кордакчыларның сонгулда мурнунун программаларынга хамаарыштыр бодалдар үндезин чок боон турар-дыр. Сонгулдаларга киржип, боттарының сагыш-бодалдары-биле сонгукчуларга барып ужуражырының чопшээрелин берип, боттарынга харыысалганы болгаш хамааты маадырлы чорукту алган улуска хамаарыштыр ажыглап турары хүндүткел чок сөстерни хүлээп ап болбас.

Сонгулдаларның түннелдери — ол дээрге кандидаттарның кайы-бирээзинге бүзүрел чогун илереткени ол эвес, ол дээрге республиканын бирги Президентизинин ажыл-чорудулгазын чүүлдүг деп көргенин база үнелээни-дир. Моонбиле холбаштыр Дээди Хуралга хамаарыштыр чугаалаан сөстер чөптүг эвес боон турар болгаш кандыг-даа ужуудүрүм чок чорук-тур. Мында бот-боттарының аразында хамаарылгаларның этиказын сагыыаан, Парламентини, бүгү-ле депутаттарны барымдаа, ужур-чөп чокка шүүмчүлээр эргени боттарынга ап турар-дыр.

Улуг Хуралдың ажыл-чорудулгазын улам сайзырангайжыдарының эргежок чугулазынга чигзиниг черле чок. Ынчалза-даа ону хоойлу-биле доктааткан чурум езугаар Конституцияга дүүштүр кылыр ужурлуг. Бо сорулга-биле Дээди Хуралдың депутаттарындан база Президентинин төлээлериндеп кады тургускан комиссия бо чоокку хүннерде ажылдап эгелээр. Парламент болза дараазында, ийиги чыыштың Дээди Хуралының концепциязын чүүлдүг деп көрген. Ынчангаш ол сонгулдаларның болур хүнүн 1997 чылдың декабрь 14-те деп шиитпирлээн. Ам бо айтырыгны долгандыр хей черге шуугаары, боттарының бүрүн эргелерин хуусаа бетинде соксадырынче депутаттар корпузуун албадаар дээн оралдажыышкыннар харын ниитизи-биле күрүне эрге-чагыргазының бүгү системазынга хора чедирер конституссучу арга эвес чүүл боон турар. Кижи бүрүзү-ле боду сагыш-бодалдыг болур болбайн аан, ынчалза-даа Парламентини бодап алган чылдагаан-биле тарадырынче кыйгырары күрүне эрге-чагыргазының бир адырын күш-биле чайладырынче кыйгырыг-биле домей боон турар.

Бир эвес профессионал үндезин-биле ажылдап турар Парламентиниң эрге-байдалын шилип алганы чазыг деп санаар болза, ол дээрге Конституцияны хүлээп алган Конституция комиссиязының, Тыва Республиканың Дээди Совединиң, ону референдумга бадылаан, Дээди Хуралдың депутаттарын бадылаан республиканын бүгү чонунун чазыы-дыр. Ынчаарга ол «чазыгнын» ачызы-биле бистер амдыгаа чедир Тывага-даа, Россияга-даа турбаан, домей эвес, онзагай дуржулгалыг болуп турар-дыр бис. Аная даянып турган, бистер ханы түннелдерни кылыр, күрүне тургузуунун моон ыңайгы перспективазын тодарадыр аргалыг болуп турар-дыр бис.

Хүндүлүг коллегалар, ийиги чыыштың хоойлу-дүрүм үндүрүкчүлериниң ажыл-чорудулгазынга болур хоойлу төлевилелдерин ажылдап кылырынга киржип, тодаргай саналдарны киирери-биле Силерни чалап тур бис. Күрүне тургузуу—шынап-ла, бөдүүн эвес болгаш чиик эвес айтыыг.

Ынчангаш ам бирээзин өскезинге удурланыштыр тургузар, хөрек чок чүүлге эвес, ажык чок сорулгаларга чарыгдаан үевис болгаш күженнишкиннер дээш, сонгукчулар мурнунга бистерге эпчок эвес болзун дээш, шупту калдеңге ынчаар ажылдаалынар.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы.
1997 чылдың апрель 1.

Тыва Республиканың Президентизи болгаш Чазаа күш-ажылдың хоочуну

Михаил Евграфович АБРАМОВТУҢ

1997 чылдың апрель 3-те, 67 харлап бар чораан назынында хенертен мочээнин сагыш-сеткилдин ханы хараадаашкыны биле дыңнатпышаан, ооң төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге кажыыдалды илергейлеп тур.

Апрель 7—Бүгү-делегейниң кадыкшыдылга хүнү

КИЖИ КАДЫК-ЛА ЧОРЗА...

ХАЛДАВЫРЛЫГ ААРЫГЛАРГА УДУР

1948 чылдың апрель 7-ниң хүнүнде Бүгү-делегейниң кадык камгалал организациязының кежигүннери дыка хөй чурттар уставка ат салган болгаш апрель 7-ни — Кадыкшыдылга хүнү кылдыр чарлаан.

Ынчангаш чылдың-на апрель 7-ниң хүнүн Кадыкшыдылга хүнү кылдыр эрттирип турар. 1950 чылдан эгелеп ол хүнге тускай темаларны тураскаадып, аңаа кыйгырыгны кысказы-биле илередип турар бис.

1997 чылда Кадыкшыдылга хүнү **«Халдавырлыг аарыглар тыптып турар, шупту аңаа удур демиселче!»** деп кыйгырыг-биле эртип турар. Бистиң чуртта халдавырлыг аарыгларга удур демисел чоруп турган болгаш бо хүннерде-даа уламчылап турар. Россия Федерациязында 3 чылдарда халдавырлыг аарыгларга удур демисел үргүлчүлевишаан: чижээлээрге, холера халдавырының нептерээнин болдурбаан, ол коргунчуг аарыгдан чүгле 8 кижи аараан, ылаңгыя ижин-шөйүндүү аарыглары эвээжээн. Ижин тивинден, сальмонеллезтан аарыыр чорук база кызырылган. Камгалал тарыышкыннарны кылырының аргаларының экижээнинден улаануттан аарыыры 73 хуу, коклюштан — 55 хуу эвээжээн. Сөөлгү 6 чылда дифтерия аарыынга улуг өскерлиишкин болган, ук аарыг 9,8 хуу эвээжээн, ооң өлүп хораары — 1,5 хуу кызырылган. Шак борта улуг рольду камгалал тарыышкыннар ойнаан. Бо бүгү-биле холбаштыр сөөлгү чылдарда халдавырлыг аарыгларның ниити саны өске чылдарга деңнээргге, 9 хуу өскен, азы 35,7 млн. кижи аараан, ооң кол нуруузу грипп болгаш үстүкү тыныш органнарының халдавырлыг аарыгларынга хамааржыр. Ол ышкаш ижин-шөйүндүүнүң халдавырлыг аарыглары болур дизентерия 26 хуу көвүдээн. Кол чылдаганы ниитилелдиң чурттап, амыдырап турар байдалының баксыраанындан, чонның ижип турар суунуң шынарының багайындан болгаш септелге-одалга хандырылгага акша-көпеектиң чедишпезинден боон турар.

Дифтерия деп халдавырлыг аарыгның саны кудулап турза-даа, байдал ам-даа дүвүренчиг, Россия Федерациязының девискээриниң 2/3 кезиинде ол халдавыр көвүдеп турар. Бо аарыгның көргүзүү 100 мың кижиге-ле 24, 08 хуу онаажыр. РФ-те аараан улустуң саны 35,716, өлгени — 822 кижи. Бир эвес АКШ болгаш Европа чурттарын алыр болза, бо хүннерде ол аарыг шуут чок болуп турар.

Полиомиелит деп халдавырлыг аарыг база көстүп эгелээн. РФ-тиң 8 республикаларында бо аарыг тывылган, оон 154 кижи аараан. Чечняда 143 кижи аараан болгаш 6 кижи ол аарыгдан өлген. Ооң кол чылдагааны — камгалал тарыышкыннарны бичии уругларга багай чорудуп турарында. 1996 чылдың март-апрель айларда полиомиелитке удур тарылганы калбаа-биле чоруткан. Ол ышкаш өт аарыы — (саргарар аарыг) база көвүдеп турар.

Бистиң республикада 1996 чылда халдавырлыг аарыгларның байдалы база кончуг дүвүренчиг арткан. Халдавырлыг аарыгдан аараан 58,381 таварылга болган, ынчаарга, өт аарыы 29 хуу эвээжээн, менингококтуг халдавыр 70 хуу, сальмонеллез 56 хуу, кодур 58 хуу эвээжээн. Бичии уругларның улаанут хевирлиг шивишкилээр (краснуха) аарыы 7,9 катап, улаанут 10,2, скарлатина 11,2 хуу өскен. Байтайга, Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик, Кызыл кожууннарга 47-ден 127 чедир тарыттынмаан уруглар бар болганындан паратит азы свинка аарыындан хөй бичии уруглар аараан. Дифтериядан 12 таварылга болган.

Бо шупту халдавырлыг аарыгларның көвүдеп турарының чылдагаанын үстүнде айыткан болгай бис. Халдавырлыг аарыгларга удур демисежири — хөй-ниитинид болгаш кижи бүрүзүнүң хүлээлгези, а кол-ла негелде — арыг-шеверни шыңгыы сагыыры болгаш эмчилерниң сүмезин утпазы болур.

Бичел БУРУНЧАЛ.

Михаил Евграфович АБРАМОВ

Михаил Евграфович Абрамов 1997 чылдың апрель 3-те 67 харлап бар чораан назынында мөчээн.

Михаил Евграфович 1930 чылдың сентябрь 29-та Казахстанның Караганда облазының Ленин районунда Улуг Михайловка суурга албан-хаакчыт кижиниң өг-бүлезинге төрүттүнген. Онгу классты 1948 чылда дооскан сөөлүнде көдээ ажыл-агый механизациязының Азов-Черноморск институдунга өөренип кирген. Институтту 1953 чылда дооскан сөөлүнде М. Е. Абрамовту Тыва автономнуг областче ажылдадып чоруткан.

Михаил Евграфович бодунуң күш-ажылчы оруун Сарыг-Септиң машина-трактор станциязынга 1953 чылда эгелээн болгаш инженер-контролернуң албан-дужаалынга ажылдап турган. Ооң инженер ханы эртем-билии болгаш чүткүлдүү аныяк специалистиң өзүлдезинге, депширинге улуг идиглиг болган. 1954 чылда ону Барын-Хемчик кожуунда Кызыл-Мажалыктың машина-трактор станциязының кол инженеринге депшиткен.

1961 чылда М. Е. Абрамовту республиканың «Көдээ ажыл-агый техниказы» деп каттыжыышкынның даргазынга томуйлаан. 1972 чылда ону СЭКП обкомунуң аппарадынче шилчидип, көдээ ажыл-агый килдизининң эргелекчизинге томуйлаан. Михаил Евграфович 1976 чылдан бээр Тыва АССР-ниң Саяыттар Чөвүлелинин Даргазының бирги оралакчызы болуп ажылдаан. 1985 чылдан соңгаар Тыва АССР-ниң Күрүнениң агроүлетпүр комитединиң даргазынга дакпырлап ажылдап турган. Михаил Евграфович 1989 чылдан бээр 1991 чылда пенсияже үнгүже чедир Тыва АССР-ниң Бойдус камгалалының күрүне комитедин удуртуп келген. М. Е. Абрамов пенсияже үнген сөөлүнде безин республиканың Долгандыр турар хүрээлелди болгаш бойдус курлавырларын камгалаар яамызының аппарадынга ажылдап, Тыва Республиканың бичежек суднолар талазы-биле күрүне инспекциязының камгалал албанының начальниги болуп турган.

Күш-ажылга ынак, ак сеткилдиг Михаил Евграфович аңаа даандырган ажыл-херекти сагыш-сеткилиниң ханызындан чүткүлдүү-биле кылып келген. Хөй-ниитиниң ажылын база чорудуп турган. Тыва АССР-ниң Дээди Соединиң үшкү, дөрткү болгаш бешки чыыштарының депутадынга соңгуттуруп турган. Республиканың көдээ ажыл-агыйын хөгжүдеринге ачы-хавыяалары дээш ону Күш-ажылчы Кызыл Тук деп ийи орден, «Күш-ажылчы шылгарал», «Шылгарангай күш-ажыл дээш», «Кур черлерни шингээдип алганы дээш» деп медальдар база Ленинчи юбилей медалы-биле шаннаан.

Михаил Евграфович Абрамовтуң чырыткылыг тураскаалы бистиң чүректеривиске кезээде артар.

Ш. Д. Ооржак, А. А. Мельников, В. С. Очур-оол, В. Б. Салчак, Б. С. Шыырап, С. М. Достай, В. Б. Кара-Сал, Э. Х. Ооржак, М. К. Нүрсат, С. С. Күжүгет, Ю. П. Южаков, З. Н. Сат, И. М. Сувандии, С. Х. Монгуш, Ч. Х. Ооржак, М. Ч. Сат, А. В. Бахвалов, В. Д. Хемер-оол, А. А. Рудольф, А. М. Клюева, В. Ф. Загвоздкин, И. Г. Лавриненко.

* * *

М. Е. Абрамовту сөөлгү орукче үдээриниң езулалы 1997 чылдың апрель 5-те 13.00 шакта Кызыл паркиниң заннар кудумчузунуң № 1 бажыңынга эгелээр.

* * *

Хайгаарал

АДА-ИЕЛЕРДЕН БАЗА ХАМААРЖЫР

«Чалыы чораан үемни ам сактырымга,
Чаагай кежик — ынакшылды көрбээн болдум.
Чогуп бүтпээн чурталгамның дулгээзини
Чогум-на ол аас-кежиин оюп каапкан».

дээн Күжүгет Мөңгүн-оолдуң бижээни бо одуруглары кижиниң сагыш-сеткилин чайгаар-ла дүвүредип, доюлдура бээр-дир...

Шынап-ла, чурталгага чүү турбас дээр. Бойдустуң кижи амытанга чаяап каан бүгү-ле шынарларын, човулаң-хилинчээн чырык чер-кырынга кайы хире үе иштинде чурттаар сен, ол хире назынында эдилээр апаар.

Озал-ондак, кемдээшкин болгаш өске-даа чылдагаанларның уржуундан бертик-межелге таварышкан, азы төрүмелинден кемниг, мунчу аарыг-аржыкка эдилээн кижилер аравыста эвээш эвес-ле болгай. Чамдык кадык-шыырак уруска көөрде, олар човуланның дөвүнчүүнге, чаасканзыралдың сырынналынга алыспайн, амыдыралын уламчылап, бурунгаар үзел-бодалдыг болгаш күрүнеге, ниитилелге ажыктыг ажыл-херекке эвээш-биче-даа бол, үлүг-хуузун киириштирип чорууру өөрүнчүг.

Үстүнде чугаалааның аарыг улустун аразында сөөлгү үеде инвалид уругларның саны чыл келген тудум немежип, өзүп-көвүдеп турары харааданчыг. Ынчангаш бо хүнде республикада чеже инвалид уруглар барыл, база оларның амыдыралының дугайын чугаалап бээри-биле Кызыл хоорайда кадыкшылы кошкак уругларны чурталгага чанчыктырар төптүн кол эмчизи Анна Өмүнеевна КАРА-ТОННУГДАН дилээн мен. Оон чугаалааны бо:

—Бо төп 1995 чылдың июль 1-де ажыттынган. Бо чылдың январь 1-ниң түннели-биле алырга, республиканда ниитизи-биле төрүмелинден инвалид кижилерниң саны 626, а оларның иштиндөн үчгле Кызыл хоорайда 394-үү бичии уруглар бар. Ынчангаш бо талазы-биле улуг-даа, бичии-даа кижилерниң чурталгазында таварышканы човуланны билип, оларга дуза кадары-биле бо төптү тургузарын амыдырал чайгаар негеп келген.

Төп ажыттынгандан бээр, кадыы кошкак инвалид уругларның даңзызын учетта тургускан. Маңаа үчгле найысылалда чурттап турар уруглардан аңгыда, республиканын булун бүрүзүнден инвалид уруглар кээп эмнедип, кадыкшылын быжыктырып ап турарлар. Ынчангаш эмнээшкиннин ужур-дузазының дугайында тайылбыр ажылын чорудуп, аарыг уругларның чаңчыктырарда, чүгле эмчи ажылдакчылары шупту чүвени 100 хуу кылып шыдавазы билдингир. Ада-иенин деткимчези, кызымак болгаш шыдамык чоруу эки түннелди бээр болгаш уругларның кадынын экижидери ынчан чедип алдынар — деп, эмчи чугаазын доосту.

Ол-даа чөп. Телевизордан, солун-сеткүүлден-даа көрүп, номчуп таныжарга, аарыг-аржыкка туттурган, амыдыралга ол хире кызагдаткан инвалид кижилерниң аарыг-човуланы бичии-даа бол, чүгээртедип, оларның сагыш-сеткилин, омакшылын кодүрүп, долу амыдыралдыг кижилер-биле бир дөмей ажылдап, өөренир байдалдарны тургузуп турарын көргеш, бо кижи магадаар. Тыва Республиканың Чазаа инвалидтерге медицина камгаладылгазы кылырынга 1 млрд. рубльди үндүрүп бергенин бурунгаар базым деп көрүп, аңаа өөрүвес арга чок. Оон аңгыда, хөй-ниити транспортунга коляскалыг инвалид кижилерни ап чоруурунга тускай дузалал дериг-херексел көрдүнмээн болганда, ТР-ниң Үлетпүр, энергетика, транспорт болгаш харылзаа яамызы, Кызыл хоорай чагыргазы кичээнгей салып, тус эмнелге чоогунга автобус доктаар черни кылыры күзенчиг.

Чечек ДОНГАК.

«ЦИ-ГУН» ДЕП ГИМНАСТИКА

Тыва Республиканың Кадык камгалал болгаш эм база техниктиг хандырылга талазы-биле яамызының организастааны чугула семинар эмнелге профилактиказының республика төвүнге болуп эрткен.

«Ци-Гун» деп адаар Чөөн чүк гимнастиказын өөренир талазы-биле ол семинарга кожууннарның болгаш Кызыл хоорайның эмнелге-профилактика башкылары киришкен. Ушу деп гимнастика талазы-биле 7-17 харлыг ооллар, уругларга көргүзүлге кичээлдерин организастаан.

Москвада «Саньхэ» деп төптүң инструктор-методизи А. М. Усолов семинарның төнчүзүнде мындыг түннелди кылган: «Чаңгыс неделя дургузунда болган бо семинар бүгү билигни бээрингe чедишпес хуусаа-дыр, ынчалзажок «Ци-Гун» деп гимнастика дугайында чугула билиишкинни семинар ооң киржикчилеринге берген деп бүзүрээр-дир мен. Бодунга бүзүрел, башкызынга бүзүрел, өөренип турар бо системага бүзүрел — «Ци-Гун» деп адаан гимнастиканы долу шиңгээдип алырының үш кол негелдези-дир».

Чөөн чүк гимнастиказының талазы-биле кичээлдерни чорудар эргениң шынзылгазын семинарның киржикчилеринге тывыскан.

Иван БЕРШАНСКИХ.

Чылыг сөс

ЭМНЕТКЕШ...

Эрткен чылдың март айда иштим-баарым аарыр, бергедээш, чурталгамның сөөлгү, кара оруунче чоруурум олдур аа деп бодай бердим.

Ындыг-даа болза, эмчиге кирери-биле кожуун төвү Туран хоорайның кезер эмнелгезинге баарымга, рентгенге тырттыргаш, мени республиканың онкология эмнелгезинче чоруткан.

Онкология салбырының улуг эмчизи Сайын-Сергеевич Клим мени хүлээп алгаш, чогуур анализтерни кылырга, чем хуулдурар шөйүндүүнүң аксында ыжык бар болган. Ону кезин эмнээр апарган-дыр дээрге, чөпшээрештим.

Кезиишкинни Сайын Сергеевич боду кылды. Бир ай ажыг үе дургузунда чыдып эмпеткеш, чаныр келдим. Оон бээр бир чыл үе эрти. Бодумнуң хар-пазыным аайы-биле аар-даа, чиик-даа ажылды кылып, 82 харлаан пазынымны узадып, кадыкшылды шаннаан эмчиге өөрүп четтиргенимни илергейлеп ор мен. «Арага ишпес, таакпы тыртпас болгаш силерниң бүгү-ле органнарынар бо хире назыларга-даа, ниити байдалынар эки-дир» — деп, эмчи чугаалаан-даа чүве. Бо эмчиниң билиг-мергежилиниң ачызында мынчаар кадык чурттап чоруур-дур мен.

Сыгыр-оол ОНДАР.
Туран.

Үлүг-хуу

ХОМУДАЛЫВЫС ЧОК

Хову-Аксында кырганнар чурттаар пансионаттың ажылдакчылары кончуг сагыш човангыр улус. Ижер-чиир аъш-чем, кедер идик-хеп, ажаалда-тежээлде талазы-биле хомудалывыс чок.

Бежен чылдардан бээр колхоз-совхозтарга, бүдүрүлге черлеринге ажылдап чорааш, ам кырыы назылааш, мында келгенивис бо. Харык-шинек чок, хоочураан бис дээш, холун чада салып алган олурарга, чүве кайын бүдер. Чылыг бээрге, огородка ногаа тарып, хаван, дагааны-даа азырап, өстүрер сорулгалыг бис. Ол-даа болза, ниити херекке үлүүвүс болгай.

Михаил СЫМЧААН.
Хову-Аксы.

Суме-чагыг

ЧҮТКҮЛДҮГ БОЛУҢАР

Авам, ачам мени чер кырынга салгал кылдыр чаяагандан бээр бежен алды чыл билдиртпейн шуужун эрте берген. Бо-ла чылдарның иштинде улус чонумга, салгал болур ажы-төлумге кандыг ажыктыг үүлдерни кылганымны бодап, түннеп олургаш, кижи амытан чырык өртемчейге бодунун кыска чурталгазын улуг частырыгларлыг база эрттирер боор чүведир деп эскердим. Кайыына кижи болганы ыпдыг деп.

Хостуг чурттаар эргелиг болгай бис. Бо эргени шын ажыглап, чурттап турар бис бе? Көрүп чоруурумга, чамдыктарывыс бут кырынга турар хөренги чогундан, эштежилге ажылдарын организастап шыдавазындан, эрги бүдүрүлге черлерин шын эвес хуужуканының түннелинде ажыл чоктар көвүдээн-дир.

Аныяк-өскен чүртталганы сонуургап, эки амыдыралче чүткүлдүг болуп, бодун бүгү талазы-биле шүгдүнүп, түннелден үндүрерин кызыдып көрзе деп сүмелекседим. Арага-дарыга алыспайн, кадык-ла чорза, кижи эки чүвени бүдүрүп болур.

Сандыр КЫРГЫС.
Эрзин суур.

НЕПТЕРЕДИР СОРУЛГА-БИЛЕ

Махаришиниң өөредии

Махаришиниң менеджмент университединиң өөредилге, информатика болгаш бизнес менеджмент талазы-биле делегей профессору дээрги Патрик МОУЛИН болгаш Махаришиниң менеджмент университединиң башкызы Дарья Тищенко олар «Шын» солун редакциязынга кээп чораан. Журналистиң салган айтырыгларынга делгереңгей тайылбырны профессор берген. Орус дыл кырынга салдынган айтырыгларны Д. Тищенко башкы англи дылче илдик чокка очулдургаш, англи дыл кырынга кылган тайылбырны орус дылче саат чокка очулдуруп берген.

Айтырыг. Хүндүлүг дээрги профессор, хүндүлүг башкы Дарья Тищенко, кажан келдиңер, республиканың агаар-бойдузу, хамыктың мурнунда чону силерни канчаар уткуду?

Харыы. Тыва Республиканың Чазааның чалаанын езугаар мында үш ай хуусаалыг келдивис. Силерниң чуртуңарның удуртулгазы, чоны бисти дыка эвилең хүлээп алды, Чазактың даргалары-даа, биске хамаарылгалыг өске-даа ажылдакчылары ажылывыска бүгү талалыг деткимчени көргүстү. Тываның агаар-бойдузунуң каан, чайыннанчак хүннүг, чылыг эки үезинде келген-дир бис. Мында соок кыжын 40-50 градус чедип турар деп дыңнаан бис.

Айтырыг. Тывага силерниң келген аян-чоруурларың кол сорулгазын чугаалап берип көөр силер бе, дээрги профессор?

Харыы. Келген кол сорулгавыс болза, Махаришиниң номналын чонга, хамыктың мурнунда студентилерге, аныяктарга тайылбырлаары, өөредири болур. Ынчангаш херек кырында кичээлдерни бо чылдың май 12-де күрүнеңиң Кызылда башкы университединге эгелээр бис. Хамыктың мурнунда башкыларны белеткээр, а олар чогуур билигларни, ылаңгыя компьютер системазының нарын техниказын шиңгээдип алган соолунде, студентилерни өөредир апаар. Ынчангаш Махаришиниң университединдиң Тываның найысылалынга ажыдарынче баштайгы базымны кылып турарывыс бо. Компьютер эртеминге студентилерни өөредириниң 6 неделя, 1 чыл, 2 чыл хуусаалыг курстары ажылдаар. Өөредилге планнарын болгаш программаларын өске университеттерниң үлегери-биле быжырымчалыг ажылдан кылган бис. Нарын компьютер техниказын Тывага удавас эккээр болгаш дериир, ооң сөөлүнде ажылдадып эгелээр.

Айтырыг. Ол хөй компьютерлерниң өртээн, бээр дажыглаарының хөлезизин кандыг акша-хөреңгилерниң күсели-биле дуглаар ирги?

Харыы. Махаришиниң Голландияда университединиң акша-хөреңгилериниң күсели-биле дуглаар. Маңаа эккээр компьютерлер болза Тывага, ооң чонунга, аныяк-өскенинге бистиң белээвис болур. Республикада хөй тиражтыг болгаш көскү солунуң редакциязындан дилээривис болза, суббота санында «Аныяк» деп өөредилге-бүдүрүлге черинге кичээлдерни эрттирип турарывысты көрүңер. Аңаа улуг-даа, биче-даа хөй дыңнакчыларның келирин күзээр бис. Махаришиниң өөрединиң утказын, ужур-дузазын чоннуң-даа, аныяктарның-даа билип алыры эргежок чугула.

Айтырыг. Махаришиниң Голландияда университединден аңгыда, делегейниң өске чурттарында, ылаңгыя Россияда ындыг чеже университеттер бар ирги?

Харыы. Ниитизи-биле 50 ажыг университеттер бар болгаш чеднишкинниг ажылдан турар. Чижээ, дүшкен Совет Эвилелиниң составынга кирип турган Казахстанда, Украинада болгаш өскедаа чурттарда бар. А Россияның найысылалы Москвада, Татарстанның найысылалы Казань хоорайда Махаришиниң университеттери ажыттынган болгаш үре-түңнелдиг ажылдан турарын онзалап демдеглээр бодаан мен. Тыва Республиканың найысылалы Кызыл хоорайга Махаришиниң университединиң ажылдан эгелээр хүнү ырак эвес.

Айтырыг. Махаришиниң өөредии кажан, каяа тывылган ирги?

Харыы. Ол улуг башкының өөредии амгы үүс чылдың дөртен чылдарында Индияга тывылган. Махаришиниң өөредии амгы үениң эртем болгаш техниказының улуг чедиишкиннеринге үндезилеттинген. Ынчангаш Махаришиниң өөредии эртемге даянып турар.

Айтырыг. Махаришиниң намдарын допчулап чугаалап берип болур силер бе? Ол чогум үүү националдыг кижи боор, өөренип дооскан тускай эртеми үүү ирги?

Харыы. Индус националдыг кижи-дир. Эртемден-физик.

Айтырыг. Индиядан Голландияже канчап көжүп чоруй барган кижи боор?

Харыы. Чалалга езугаар ынаар барган болгаш бодунуң бүгү делегейге алдаржаан университедин Голландияга ажыткан.

Айтырыг. Махаришиниң өөредиин допчулап-даа бол, чугаалап берип болур силер бе, хүндүлүг профессор?

Харыы. Дыка солун айтырыг-дыр. Күзелдиим-биле чугаалап болур мен. Долгандыр турар бойдус-биле кижилерниң харылзааларының дүрүмнерин амгы үениң эртем болгаш техниказының чедиишкиннеринге үндезилеп, улуг эртемден Махаришиниң ажыткан. Ооң өөрединиң кол сорулгазы — кижи төрелгетенниң болгаш бойдустуң хөгжүлдезиниң дүрүмнерин кижилер билип алгаш, эки чурттаарын, угаан-медерелин улам-на сайзырадырын, төлептиг мөзү-шынарлыг болурун, эртем-билигни, ылаңгыя компьютер эртемин шиңгээдирин хандырарыдыр. Махаришиниң өөредиин шажын-биле холбаштырып турары шын эвес. Ындыг-даа болза, Махаришиниң өөрединиң болгаш шажын номналының аразында үскүлежиишкин чок. Сарыг шажын чүдүлгезин база хүндүткел-биле көрүп турар бис.

Айтырыг. Делегейде, Тывада-даа эвээш эвес кижилер мынчаар билип турар: Сарыг-тай материя, а ооң сөөлүнде медерелдер тывылган. Чижээ, чаш уруг төрүттүнген, ол материя дижик, а ооң медерели сөөлүнде чоорту тыптыр. Бо айтырыгны Махаришиниң номналы канчаар көрүп турар ирги, профессор?

Харыы. Медерел мурнай тывылган болгаш материяны соңнай тыптып келир деп санап турар. Ындыг-даа болза, Махаришиниң өөредии шажынга үндезилеттинген деп санап болбас, а эртемге үндезилеттинген. Кижи төрелгетенниң болгаш бойдустуң чайгаар тургустунган дүрүмнериниң чажыттарын бистиң өөредиивис, башкыларывыс, университеттерниң техниктиг болгаш эртем ажылдакчылары илередип, кижилерге ажыктыг кылдыр ажыдып турар.

Айтырыг. Буруулуг болдум, профессор. Силер кайы чурттуг силер?

Харыы. Швейцария чурттуг мен. Ында кижилер дөрт дыл кырынга: немец, итали, француз болгаш эрги латин (даглыг черлер чурттакчылары) дылдар кырынга чугаалажып турар. Швейцария дээрге, бо силерниң кайгамчык чараш чуртуңар Тыва ышкаш, база-ла даглардыг-даа, шынааларлыг, хөй хөлдерлиг бичии чурт чүве. Чоннуң амыдырал деңнели бедик, аңгы-аңгы национал-дыг кижилер эп-найыралдыг чурттап турар. Швейцарияда делегей чурттарының хөй банкылары бар. Ук банкылар арбын орулганы берип турар. Туризм база.

Журналист. Делгереңгей харыыны бергениңер дээш, номчукчуларның өмүнээзинден силерге улуу-биле четтиргенивисти илергейлеп мөгейдивис.

Профессор П. Моулин: Тывага ажылдап турар үеви-сте силерниң солунуңарның редакциязы-биле чоок харылзаалыг болурун күзээрдир бис.

Интервьюну Алексей ДУГЕРЖАА алган.

Чарлалдар бюрозу

САДЫП АЛЫКЧЫЛАРГА

«Обувь» фирма кат-чимис аймаан мөөңү-биле болгаш үүрмектеп садып турар:
яблоко,
бананнар,
лимоннар,
грейгфрут,
мандариннер,
груша болгаш оон-даа өске.

АДРЕЗИ: Кызыл хоорай, фирма «Обувь», Складская кудумчу, 19. Ында («Фрукты» —«Кат-чимис» деп склад.

АЖЫЛДАВАЙН ТУРАР ПЕНСИОНЕРЛЕРНИҢ БОЛГАШ ИНВАЛИДТЕРНИҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ!

Чоннуң социал камгалал яамызының дыннадыры болза, санаторий-курорттарже баар путевкалар айтырыының талаазы-биле билдириишкинни чүгле чурттап турар черниң социал камгалал билдистерин дамчыштыр чорударын дыңнадып тур.

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистиң эргим, чаптанчыг оглувус, дуңмавыс Сергек Сарыг-оолович Лакпаа үр аараанының сөөлүнде, 1997 чылдың март 15-те мөчээн. Биске таварышкан ажыг-шүжүгүнү кады үлежип, оглувусту, дуңмавысты сөөлгү орукче үдежип, буянныг дузаны көргүскен Кур-Чер сельпозунуң коллективинге, чоок төрелдериске, Сергектиң эш-өөрүнге четтиргенивисти «Шын» солунну дамчыштыр илергейлеп тур бис.

Кур-Чер суурда аваазы, угбалары, честези, дуңмалары.

Бистиң эргим ынак оглувус, дуңмавыс Орлан Семис-оолович Данзын-оол үр эвес аараанының сөөлүнде бистерден, эш-өөрүнден, чырык өртемчейден 1997 чылдың март 20-де мөңгези-биле чарлыг чоруткан. Бистиң чаптанчыг оглувусту, дуңмавысты сөөлгү орукче үдежип, аар-берге кажыыдалывысты деңге үлежип, бистерни бүгү тала-биле деткип, улуг дузаны чедирген республиканың онкология диспансеринин, өг-буле, не-чаштар камгалалының коллективтеринге, Тыва Республиканың чер курлавырларының болгаш тургузуунуң талазы-биле комитединиң даргазы В. Долмажапка, чолаачыларынга, Тыва телевидениенин ажылдакчызы В. Сундуй-оолга, чолаачыларынга, Кызыл хоорайның КАИ ажылдакчыларынга база Бай-Тайга, Барын-Хемчик, Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем, Бии-Хем, Каа-Хем, Тес-Хем, Эрзин, Кызыл кожууннардан, найысылалдан келген чоок төрелдериске, кудаларывыска, эш-өөрүвүске, оглувус Орланның чаңгыс классчыларынга улуу-биле четтиргенивисти илергейлеп мөгейдивис.

Аваазы, ачазы, угбазы, акызы болгаш дуңмалары.

Төрүттүнген хүнүңер-биле!

Республикада баштайгы акционер ниитилелдиң чингине директору **Баир Түлүшевич САНЧИГЕ** оон 60 харлааны-биле холбаштыр изиг байырны чедирип тур бис.

Быжыг кадыкшылды, ажылынга чогаадыкчы чедиишкиннерни, хуузунда аас-кежиин күзедивис!

Директорлар чөвүлели.

Бистиң эргим оглувус, дуңмавыс, акывыс **Алексей Кургонович МОНГУШ** бо чылдың апрель 3-те 32 харлаан. Амыдыралының бүгү дургузунда ол багай эвес чурттап, ажылдап чоруур. Бир кыстың база бир ооллуң ынак ачазы, кадайының сагыш човангыр эргим эжи. Оглумга, дуңмавыска, акывыска төрүттүнген хүнүн таварыштыр изиг байырны чедирип, кан дег быжыг кадыкшылды, аас-кежиин, ажыл-ижинге чедиишкиннерни күзеп тур бис.

Ачазы, угбалары, дуңмалары, чээннери, төрелдери.

Екатерина ТАНОВА.

ОРУКТАР, ОРУКТАР

Шүлүглел

I.

Оргу-дески, оңгул-чиңгил
Оруктарым, оруктарым,
Чуглуп, шошкуп, шаап
эрткен
Чуртталгамга дөмей силер.
(Мээң ырымдан).

Журналистиң ажыл-ижи
Ужуралдыг, бергелерлиг,
Каш-ла борбак одуруг дээш
Кандыг орук эртпес дээрил.
Орук чоруп амдажааннар
Орар эвес, база катап
УАЗ-икти хөлгеленгеш,
Ужуктуруп үндүвүс оң...
Шалыпчылар бисте көвей,
Ша-даа четпейн тып ап
болур.
Чүгле биске амдыызында
Чүден артык херек кижи—
Дээр-биле тутчу берген
Тергиин бедик хаяларлыг
Чалымнарның сиртин
тепкен
Сарлык малдың кадарчызы.
Ужуралдар мурнувуста,
Ужугуп ор, күжүр УАЗ,
Ужуралдар мурнувуста,
Ужугуп ор, күжүр УАЗ,
Доңнашканың рулюңну
Долгап олур, Степушка,
Кара-Хөлдүң чараш кызы
Каас чечээн сөңнеп келир.
Шыдамыккай эжер эрге
Шылаг-могаг таныш эвес,
Ындынналган ыры-шооруң
Ырлап олур, Степушка:
«Кара-Хөлдүң кадыргызы
Чакпа чайып туру-ла бе,
Катым сугнуң чараш кызы
Чажын дырап олур-ла бе?»
Арттар ажып, хемнер
кежип,
Адап сунуп келгеннерге
Орук черле өршээлдиг бооп,
Онза берге көрбедивис.
Кадыр хая сиртиндиве
Халбактанып үндүвүс-даа,
Хайнып чыдар шапкын
хемни
Карбандырып
кештивис-даа.
Көрүнчүк дег Даштыг-
Хөлге
Көрнүп, эштип
алдывыс-даа,
Хөлчок солун эштер-биле
Хөөрежип алдывыс-даа.
Кадыр туруг сиртин тепкен
Кадарчының чаагай ижи
Саазында чуруттунган,
Сагыштарда таңмаланган.
Чорук чогаан, үүле бүткен,
Чоруп ораал, Степушка!
Каткы-хөглүг солун улус
Кара-хөлчүлер салбас дээн
бе,
Дедир чанар оруувус чоп
Дээктеп каан дег болу
берди?
Энир чаа-ла оожум чыттың,
Элдептиинни,
Кара-Суглуг,
Эриең ажыр шурап,
мөөреп,
Эшкедээниң ужуру чүл?
Чолаачывыс сугну шенеп,
Чортуп кирди. Ол-ла
дораан
Сүрлүг чалгыг келген
соонда
Чүгле харын чая шаппаан.
Шапкын агым УАЗ-икти
Шалбадапкаш салбайн
барган.
—Мээң чаңым билбейн
чыткаш
Менче чүге семедиң деп,
Кара-Суглуг көңгүс
тоовайн
Халып-шурап, мөөреп
чыдыр.
Эрик кырын өрү-куду
Эжер эрлер маңнашкылаан.
Хевин уштуп октагылааш,
Кезек кижи эштип кирген.
— Аппарадым, аппарадым,
Ал-бот канчаар, хамаан
эвес,
Эң-не солун «кадрларым»
Эге-ле хей баар-дыр! —
дээш,
Кино-чурук тыртып
чоруур
Киживис бо эштип кирди.
Чортар-Чондан оглу Дартан
Чоонган мен дээш болчуп
кирген.
Чолдак кижи сугже мөйт
дээн,
Соок суг ону шаптай
берген.
Чолдак-даа бол, түрлүг
көстүр
Чондан оглу кайын тоорул,
Эштеринге эштип четкеш,
Эвеглежип кириви ткен.
Ол-бо чүктен идип-тыртып,
Олар чүнү канчалбаан дээр.
Күжүр УАЗ шимчеш
дивээн,
Күштүг агым ону салбаан.
Орайга дээр тудушкаштың
Ону хостап чадаштывыс.
Одаг кыпсып, дөгеленип,
Ора хонган—уйгу-даа чок.
Шуугаан хемге
чаржалаштыр
Чугаа-соот-ла саарлып
турар.
Эриктерни, сеткилдерни
Эптештирип, көвүрүглеп,
Элеп читпес эки ижин
Эргим чонга сөңнеп чораан
Богатырьны Кошкар-оолду
Борта сактып шаг-ла
болган.
Богатырьның
Кошкар-оолдуң
Боду маңаа турган болза,
Кара-Суглуг эриктери
Катчы берген турбас деппе.
Курлавырын ожаавайн
Куруг черге хилинчектенип,
Акша-көпей манап орбайн,
Араттарны кыйгырыпса,
Кара-Хөлче баар орук
Каалама турбас деппе...
Даартазында орай кежээ
Тайга хеми салыыткан.
УАЗ күжүр арай деп-ле
Уштунду ийин, Бурган
өршээ!
Ам-даа чүү боор, карак
ажыт
Арлып ораал, Степушка!..
Адыр, адыр, чүү болду,
Ам база... Оо опай!..
(Орус шофер орта дүшкеш,
Опаймаайтап турган
дишти),
Харалааның кара малгаш
Какпалапкаш салбайн
барды.
Машиназын хостап аар
дээш
Малгаш сүскен
маадырларны
Чеди чааның айдың айы
Чеже кайгаар, шаа төнген.
Аткан даңның
шапкынчызы
Арттың кырын хереп
келген.
База катап уйгу-даа чок,
Малгаш сүзүп, тутчуп
тургаш,
Аспактаткан машинавыс
Арай деп-ле адырдывыс.
Ам-на чүү боор, аалдыва
Арлып ораал, Степушка.
Арттар ажар, хемнер
кежер
Ажылывыс мурнувуста,
Улуг үүле төнер эвес,
Узун орук үстүр эвес,
Дугуюңга ораай тыртып,
Тутсуп олур, Степушка!

II.

Алаш биле Хемчик хемде
Асфальтылыг шоссе орук,
Ак-Довурак тудуунайда
Анай-карам, чараш-карам.
(Ак-Довурак аныяктарының кожамыы).
Орук чоруп амдажааннар
Орар эвес, база катап
Хөлгевиске олурупкаш,
Хөглүг омак тутсуп ор бис.
Чазап кылган делгем орук
Сагыш ышкаш чаттып
олур.
Ырың-шооруң
сырынналдыр
Ырлап олур, Степушка.
Кааталгага чаяаттынган
Кара хаштыг
Кара-Даштың
Хомус үннүг кыстарының
Кожамыынга үннеживит:
«Хемчик биле Алаш хемде
Көвүрүглүг шоссе орук.
Келир-үе тудуунайда
Хеймер-карам,
чараш-карам...»
Адыр, адыр, Степушка,
Ам бо чүзү болу берди?
«Суг-ла далай кайыын
аккаш,
Шаагайнып чыдар чүвел,
Суг-ла кара кайыын
келгеш,
Сугда чунуп орар чүвел?»
Оо, Бурган, ол-даа канчаар,
Оюн-баштак ыңай турзун,
Оруувус ам муңгаш деп
бил,
Ояр-кыяр арга-даа чок.
Үлегерлиг шоссе орук
Үер суунче дүлүг берген.
Көвүктелип мөөрээн хем
Көвүрүгнү чая шаапкан...
Хедерлеңип дажый берзе,
Хемчик хем-даа хей-ле
деп бил...
Аттыг, чадаг, машиналыг
Аргышкан чон
сыңмарлашкан.
Ол-бо тала эриктерден
Оода-ла кыйгыржырлар.
«Дүрген дуза» машиназы
Дүвү-далаш халдып келген,
Амы-тыны кесте келген
Аарыг кижи ында остаан...
Дөө чарыкта ырак эвес
Төрелинге аалдап баар
дээш
Кежип чадаан кырган
ирек
Хемче көргеш химиненген:
«Дежилген-не делегейни,
Дески чаагай оруктарны.
Кудуп-ла кээр кудайымны,
Культурлуг-ла
көвүрүүмну».
Арны муңгак аныяк оол
«Ладазынга» чөленипкен,
Шаалаан сугну көгүткен
дег
Сагыжын ол сөглей каап
тур:
«Оо, дадай, орайтадым,
Орук-чириим
муңгашталды.
Орайтаан дээш, дүнелээн
дээш
Ортун-карам ажына бээр...»
База бир оол дүште-даа
чок,
Машиналыг эжин көргеш,
Маажым сеткип, хөөрексээн
дег,
Баштактанып, ырлай
каапты:
«Терең сугну канчап
кежер —
Терек-биле салдап кежер.
Терек күжүр хоржок болза,
Тенек бодум халый бээр
мен».
Үлегерлиг оруктарның
Үстү бээрин кым-на
билген.
Бүдүрер дээн планывыс
Бүтпейн барган
хомуданчыын.
Хомудааш-даа канчаптар
бис,
Холду-бутту чадар эвес.
Сагыш аарып, саргып
орбайн
Чаныптаалы, Степушка,
Өртээ турбас репортажты
Өске черден кылгай бис
аан...

(Уланчылыг).

Тураскаадыг

КАЧЫКТЫҢ ЧОНУНГА

Төөгүлүг чылдар эргим —
Кажанда-даа быжыг дазыл.
Төрелчи деп артка келгеш,
Карааң шимгеш бодапыр сен:
Качык чонун углап баштаан
Комбу, Өлзей, Шижээ,
Шомбуң —
Соруктуг-даа даргаларлыг
Солун чаагай үе турган.
Межегейниң Арапчорун,
Межованы — башкыларны
Очур Чывырал баштаан
салгап —
Оолдар бөгүн сактып чорлар.
Качык, Сайгал ырак-даа бол,
Катап чопу чурттай берди.
Өскен, төрээн черин сактып,
Өөр чонпар чеде берди.
Хайлыг «дээрги» баштаан
өйде
Хайыраан чер эзн калган.
Хамык байлак, үүжелер-даа
Качык чонун кыйгырыпкан.
Шагдагы суур таваан орта
Чаа суурун туда берген,
Чаштар, төлдер ойнаан даажы
Чаңгыланган чаражын көр.
Белен чүве каяа турар,
Бергелерден кортпаан силер,
Берзенипкеш, чүткээн силер,
Бедиктерге чедер силер.
Каш-ла чылдар эрте дүжер,
Хамык үүле мандып үнер.
Катап келгеш, шыдаан
дээрзин
Качыкчылар бүзүредир.

АНЫЯК АРАТТАРГА

Амгы «арат» аттыг мен деп
Аакталып, муңчулбас-даа,
Харын билээн сывыртынган,
Каш янзы сайгарылган
Арат кожам кежээ болгаш
Каш чүзүн малы, сүрүү
Кажаа сыңмас, кодан долу.
Арбын байлак ак-ла чемниг,
Тырттар, мунар, кестирер-даа
Тракторлуг, машиналыг.
Арбай, сула, кызыл-тазын
Аңмаар долу үүжелээн.
Шаг-үе берге-дир дээш
Шак дүжүп, халас орбас,
Кожаларым магадаар мен
Кончуг кежээ улус чүве,
Аттыг кежээ оолдарлыг.
Лажок шевер кыстарлыг-даа,
Холу чемзиг, дузааргак-даа
Кожаларым бүзүрелдиг.
Кожам адын коптарбас мен,
Кожуун чону дөмей билир.
Уктуг малчын өгбелерин
Уламчылап дөзеп чорлар.
Чүгле кожам мактавадым.
Ындыг арат чеже-даа бар.
Ынчалза-даа чижек кылдыр.
Шулукчугеш борастадым.
Узун Тестиң упун дургаар
Кыштаг санай хоочуннарлыг
Уруг-дарыын айтып, баштаан
Кылбазы чок араттар бар.

Алексей ДАМДЫП.
Хоочун башкы.

АЛБАДАШКАН Шоодуг

— Чүве чазап чораан эвес мен, чазап алган чүвелеримни көрүп көрем—дээш, Секпер-оол эжи кижиже көрүнген.

— Бо согаш, бала суг болза езулуг хереглелдиң барааны-дыр, эки-ле чүве-дір, чүү деп чүү дээр, бежен хар чедип чораш, шеверин кежээлеп, чүвеге өөренип турар, чалыы үең катап эглип, чараш кыстар база сагыжына кирип келзе хоңну кижи эвес сен бе—деп, эжи баштактанган.

—Оо, харын ындыг чүве болза, магалыг-ла чүве-дір ийин—дээш, ол хүлүмзүрээн.

— Рынок үези эвес болза, мынчаар чазаныр билбес турар боор сен, рынок кижилерни бүгү-ле чүвеге өөредип. чайгаар сорунзалап турары чажыт эвес—дээш, Секпер-оолдуң эжи өрү көргүлээн. Ындыызы-ла чөп-чөп, амыдырал берге боорга, ала-чайгаар ыдалай бээр чүве-дір ийин але—деп, Секпер-оол чугаазын дооскан.

Сандю ТЮЛЮШ.
Сүт-Хол кожуун.

АРМЯН РАДИОНУҢ ХАРЫЫЛАРЫ

— Херээжен кижи эр кижини миллионер кылып каап болур бе?

— Болур, бир эвес эр кижи миллиардер турган болза.

* * *

— Ажылдаарын күзезе, чүнү кылырыл?

— Өрү көрүп алгаш чыт, шупту эрте бээр.

* * *

— Чаанны эң-не күштүг деп мактап болур бе?

— Болур, бир эвес бистиң экономикавысты көдүрүптер болза.

* * *

— Ховаганнар кыжын каяа чоруурул?

— Билбес мен, чайын каяа чораан-дыр, орта артар болза эки-ле боор.

* * *

— Угаанныг херээжен-биле мелегей херээженниң аразында кандыг ылгал барыл?

— Мелегей херээжен ынакшылы дээш алдын көпеекти алыр, угаанныг херээжен алдын көпеек дээш ынакшылын бээр.

— Чүге чамдык херээженнер алдын чүстүк, сырга эдилеп чорбазыл?

— Чүге дээрге ынакшылы дээш ашакка барган-дыр.

* * *

— Амгы Россияда кандыг хевирниң кижилери колдап турарыл?

— Ажык, чөпшээрежир, алыр-чииринге ынак.

* * *

— Чер кырында эң-не семис база эң-не арган кижилер кайы чурттарда барыл?

— Эң-не семис кижилер Америкада, эң-не арган кижилер Россияда.

Суббота

үндүрүлгези

Часкы хөөннер

БИЛИР СЕН

Дүвүреп, муңгарап, дүнехүндүс, манап чордум, билир сен. Оран-чуртум каазын ырлаар омакшылым болуп чордуң, билир сен. Удур корген көрүжүмнүң ындында чарлыышкынның ыызы турар, билир сен. Хунук эвес күжүр бодум шыдашпас мен, хөрек өөр кударалга алзыптар мен, билир сен. Салым-хуунуң оюну боор ууттунмас ол аар чүктү чүрээм камныг хүлээп алгаш, өйде-өйде сагындырар, билир сен. Амыдырал агымының үерлиг суу эриин ажыр чалгыыр дөштин чадаштары, билир сен. Канчаар-даа туттунгаш, оожургап шыдавас мен, билир сен.

Чуртталганың байлаан алгаан үш буттуг ожук харын турза турзун, үш эштиң бирээзи артык дээрзин угаан билгеш, чалыңмайн, халбактанмайн, чоруй баар мен — билир сен.

БҮЗҮРЕЛ

Чашкы шаамда погаан шыкка сайзапактап орувуста, кандыг-ла-бир тоолчургу элдеп күшке чагырткап дег, хекдаванның чараш чечээн меңээ сунгаш, сүрээдексеп, арның кыскаш, ыңай болдун. Шымырарын үнүп орар часкы көктүң аразындан шончалайның сарыг чечээн адыжымга камныы кончуг салып бээр сен. Шылгалдалар үезинде чодураанның боодал чечээнің ындын орта көрүжүңнүң оожум, топтуг, чылыг шоңуу сеткилимни омакшыдып, чылдын чорду. Дун оглун арның көрүп, холга туткаш, часкы хүннүң саарлып баткан херели дег өөрүшкүңнү пледеди, «чаражым» дээш өңгүр кызыл розаларны сунуп келдин. Чурттап эртер назынымның онгул-чиңгил, каалама-даа оруктарын кадыкожа базар кылдыр бурган башкы чаяап каанда, ынакшылың эзининге өпейледип, чоргаар, шолээн чурттап чор мен. Чечек-бүрү кандыг ийик, шаа кээрге оңуп калыр, чуртталгавыс база ындыг — черле эртер. Сөөлгү өртээл— чевег-хөөрже өйү кээрге, чараш кылдыр үдеп каар сен, бүзүрээр мен.

Чуртталганың чазы болур, хову чечээ сагындырар, бөдүүн, ишчи тыва кысты хомудатпайн, турум быжыг, ынаныштыг бооп чорам, Тывам оглу.

МАНААШКЫН

Черниң чечээ — чүгле сээңин деп аашкынын, аазап турдун. Хөй-даа эвес үе эрти. Дүннүң карацгызы ынакшылдың сымыраныын дыңнап четтикпээнде, сөзүң уткаш, чорувуттун. Эккел чыткан өңгүр чараш чечектериңни, орук ара, соок харже оскупуттун. Машинаның кызыл оду чивецейнип, карак баскаш, хоорайже шимеш диди. Чүрээм чүглээн ынакшылдың идегелин шак-ла ынаар дөнгурган сен.

Чаныр келдим. Эзизиргей ыржым бажың менээ, кээргээн дег, эжиин оожум ажыдып берди. Сээң төндүр номчуваның чаа номуң, чедир тыртпаан сигаретаң хавыбиле сеңи чоктап, манап турлар. Чааскаанзыраан, телевизор-биле чугаалашкан мени көргеш, бодумга бодум белек кылдыр садып алганым сарыг розалар саваазындан алаң кайгап, часты манап, ыыт чок орлар...

Галина МАСПЫК-ООЛ.

Угааны дудуу кезек кижилер дайын деп ойнап турганнар. Оларның бирээзи өскезиниң бажынче ыяш-биле тудускан. Ону хайгаарап турган эмчи сести бергеш:

— Кайы хире аарышкылыг-дыр? — деп сагыш човаап айтырган.

— Танк иштинде олурар кижи чүнү тоор ийик мен— деп, оозу дүш-даа чок харылаан.

* * *

Ужуп чораан кааргаан терекке кээп үскеш, кээп дүшкен. Туруп келгеш:

— Мээ чок болганым-на эки болду, оон башка, башка кемдээй мен —деп чугаалаанган.

* * *

Кырган кадай кижи милициядa чедип келгеш, үжен чыл бурунгаар күштээшкинге таварышканын тайылбырлап шаг-ла болган. Ону дыңнап олурган шагдаа:

— Үе-дүпте болган, ам узамдыккан херек-тир, ынчангаш ону илередири, тывары берге, силерге дузалап шыдавас-тыр бис, кырган — деп харылаан.

— Кырган олура:

—Ол чүнүл, эргимим, ам кээп, ону сактып чугаалаары кайгамчык солун-дур, ол дугайын кады чугаалажыптар кижим чок болгаш ынчап олурарым ол-дур ийин— деп тайылбырлаан.

* * *

Чукча: — Чаа куш тыптып келген дивес силер бе, ону «дельтаплан» дижир чорду. Ону чукча мен беш удаа бооладым, ынчаарымга, ол амдыызында тудуп алган чораан кижизин салып бадырыпты ийин — деп хөөреп олурган.

* * *

Брежнев Чиңгине секретарь апарган.

— Силерни ам кым деп, канчаар адаза экил? — деп, оон айтырган.

— Анаа-ла Ильич! — дээр силер — деп харылаан.

* * *

Телефон дагжаан. Брежнев телефон тудазын алгаш:

—Алло! Эргим Леонид Ильич дыңнап тур...—диген.

* * *

Бир кижи машиназын Кызыл шөлге тургузуп каан.

—Канчап турарыңар ол! Мында чазак чери бар— деп, шагдаа алгырган.

Демгизи:

— Машинамның шоочалары быжыг, ажырбас — деп харылаан.

СЕТКИЛ

Чечен чугаа

Күс. Долгандыр бойдус алдын-сарыг өң кире берген. Дүвү чок кылдыр көстүр чиңгир көк дээрде дуруяалар черже кыйгы салбышаан, чылыг черлержө ужуптарынга белеткенип, чыскаалыпкан кылыйтып чораннар. Дүвүрел чок күскү хүн чайның тонүп турарын чарлаан чүве дег, ам-даа чылыг херелдерин дески тарадып турган.

Дондуптуң күзээнде база бир дүвүрел чок тайбың хүн эртип, өдек чоогунда анай-хураган дешкилежип, бызаа, молдургалар үскүлежип, күстүң хүнүнге амыраан дег болган.

Дондуп арат ажыл-агыйын тургузуп алгаш, ам беш чыл чедип турары бо. Ийи улуг оглу, күдээзи суглар араттап, ядарап-когараан-даа чүве чок, ортумак дөңнелдиг амыдырап чораннар. Дондуп ажылдап чорааны ажыл-агыйга пенсия үнгүже сүтбараан фермазын эргелекчилеп чораан. Ол ам-даа мөгешыырак хевээр, хүрежир болза, чамдык аныяк оолдарның адаанга чыдар хире эвес. Чугаакыр, аксы-созу эвиленээлдек болгаш үнген-кирген чоннуг, кижилер аразында хүндүткелдиг. Ийи-бирни ижипкенде: «Чолдак-даа болза, моге шинчилиг, чокдаа болза, бай шинчилиг акыцар мен» деп хөөрегилээр.

Амыдыралга чүү турбас боор. Дондуптуң төрели Тарлыг-оол ооң аалынга чадаг кылаштап келген. Кирбей салдыг ол күдер кара кижиден улус дескелексээр, ооңбиле холбажырын күзевес. Дөрт катап херек эрттиргеш, ол келген. Ооң ниити олурган чылдары чээрби чыл четкен. Ынчалза-даа ол каткы-хөглүг, баштак, чугаакыр мөзү-шынарын чидирбээн. Бедик херим артынче ол чүгле оор херек дээш кирип чораан.

Дондуптуң кидис өөнге Тарлыг-оол кирип, аяк шайны аартап, эттеп, быдаалаан. Ооң соонда чеми эмин эрттир чедингир кара шайны консерва лаазазынга хайындырып ижип алган.

— Ажыл-амыдырал тудар дээрге, назы өйү эткен, пенсия кылдыртыр бе дээрге, ажыл стажы четпес, мынчап-ла чор мен, Монгуш — деп, Дондупка ол чугаалап орган.

Ам кайы чедериң ол?— деп, оон айтырган.

— Хем ол чарында аалдарже бар чыдыр мен. Төрээн Хемчиимни эштип кеже бээр күш ам-даа бар хевирлиг чүве бо—деп, Тарлыг-оол хостуг чаңнап, хөөреп-хөөреп чорупкан.

Тарлыг-оол чорупкан соонда бир шак хире эрткенде, Дондуптуң аалынга аттыг ийи шагдаа келген. Күзүн олар ындыг хевирлиг үнүүшкүннерни чорудуп, оор-биле демисел кылып, хайгыыл ажылының аайы-биле чор бис дижир. Ол база бир дээштиг турганы чадавас, чүге дизе, Дондуптуң кодан-девискээринден бо чоокку чылдарда чүве читпээн. Ол Дондуптан база улуг хамаарылгалыг дээрзи маргыш чок.

Дондуп шагдааларның хенертен келгенинге эвес, олар-биле кады Тарлыг-оолдуң одекке кирип келгенин элдепсинген. А Тарлыг-оол Дондуптуң ат-сураа алгаан Чүгүрүк-Доруун чавыдак мунуп алгаш чораанын, ол аалдың ээзи арат шуут кайгап ханмаан! Мыя бо кара суг чанынга, шаараш талдар аразынга ортеп каан турган мал болгай. Ам-ону Тарлыг-оол кур кажаага шалыпкын баглай соп, холдарын оорганың артынга хүлүй туттунуп алгаш турган.

Менди солушканың соонда, көңгүс аныяк оол Дондупка чугаалаан:

— Бир аттыг кижи бисти көрүп кааш дезип, оранчок оюп эртип бар чыдар. Дураннап көөрувуске, мунган аъды сээң кончуг Чүгүрүүң... Автомат-биле кортпактап чораш, бажын дозуп, тудуп алдывыс. Тарлыг-оолду бис эки таныыр бис, бисти ол база эки таныыр— дээш, ол аныяк эр Тарлыг-оолче үр-ле көрүп алгаш турган.

Дондуп ыыт чок таакпылап тургаш:

— Өгже кириңер — дээн.

Ийи шагдаа, Тарлыг-оол, Дондуп элээн делгем өгже кирип келгеннер. Өгнүң херээжен ээзи дөрт аяк салып, хөнекте изиг шайын келген улустуң баарынга салган.

Дондуп чолдак соруулун камныг соктап каапкаш, чугаалаан:

—Ийе, оолдарым, силерниң мындыг кичээнгейлиг болганыңарга өөрүп четтиргеним илередир апаар кижидир мен. Бо шагда кандыг улус чорбас дээр. Бо Тарлыг-оолга аътты мен мундуруп кагдым. Адамның кады төрээни, Хемчик ол чарында Ары деп кижиге чедип, ужуражып көрейн дээн кижи. Оон алызы барып, ол улустуң мал-маганын кадаржып, хире-шаам-биле дөмек болуп көрейн деп орду. Эртен хүн бо хире турда, чедип кээп, Доругну хүлээдир болган кижи чүве ийин. Суг кежерде өзер чок болза эки дээш, малды чавыдак аттанынпкан чүве. Кымчы алырын база уткан чорбадың бе? — дээш, Дондуп Тарлыг-оолдуң арнынче кезе кайгап алгаш орган.

Бот-дугайты кадыг-чидигни хөйну көрген, хөй бергелерге таваржып чораан Тарлыг-оолдуң чырыы безин чырташ дивээн, шагдааларже көрүп каап, шай аартап орган.

— Сен чоп дем биске ындыг чүве ыыттавадың, ашак? — деп улгады берген шагдаа Тарлыг-оолдан айтырган.

— Силерни дөмей-ле бүзүревес деп бодадым. Ооң орнунга аътты ээзи боду чугаалазын дээш кады мында келгеним ол — деп, Тарлыг-оол бодунуң өөнде чүве дег, душ чок чугаалап орган.

Ийи шагдаа байырлашкаш чорупкан соонда, оларның барааныын Тарлыг-оол биле Дондуп үр-ле көрүп турган. Тарлыг-оол ам-на салдынып-кан:

— Бо мынчап чораан назынымда кандыг кижилерни көрбедим дээр. Мен сени ынча дээр деп черле бодавадым. Чүгле ам база чоруптарым ол-дур деп чүвени бодап чордум. Четтирдим, Монгуш — дээш, Тарлыг-оол Дондуптуң мурнунга дискек кырынга олурган.

— Тур! — деп, Дондуп ширинн чугаалаан. Оон оожум, бодунга чүве дег уламчылаан: —, сээң угаан кирбээниңни кайгаар кижи-дир мен.

—Ам бо арткан назынымда оор чорук кылбас мен. Меңээ бүзүрээр сен бе? — деп, Тарлыг-оол сүрээдээн үнбиле чугаалаан.

— Ындыг бүзүрел кижиниң бодунга херек. Мен сеңээ бүзүрээш, аътты мундуруп кагдым дээним ол.

Тарлыг-оол дискек кырында олурбушаан. Ынчалза-даа ол ам туманналчак каракта-ры-биле эрте хар чаапкан харлыг баштыг тайгаларже көрүп, ыыт чок олурган. Эр кижиниң чажырары ужуруг карак чажы Тарлыг-оолдуң чаагын дамчыштыр чинчи ышкаш кылаш кылдыр чуглуп бады барган.

Каптагайны эргээш, чүгүрүнге кире берген хүн, амыдыг амытан бүрүзүнге соң даартагы эки чолду күзеп турган дег болган. Ол муң, сая чылдар мурнунда дег, өртемчейде хайнып-мөөрээн амыдыралдың эдеринчизи болуп, эртен база катап үнүп келир.

Александр ШАГЖЫ.
Чөсен-Хемчик кожуун.

Тып көрүңерем

КРОССВОРД

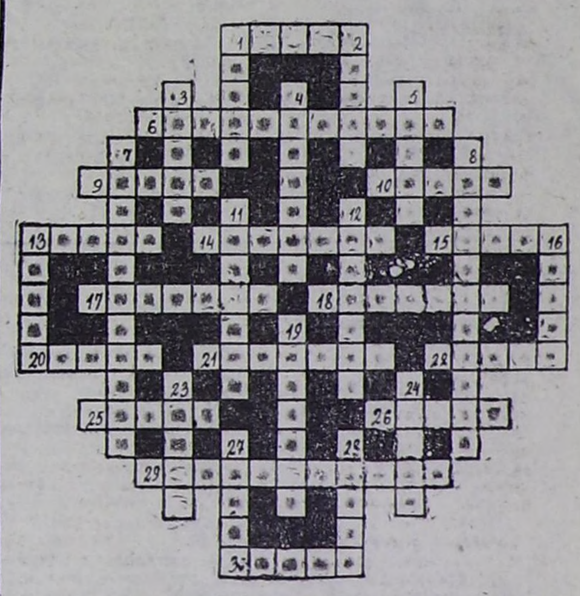

ДООРА ДУРГААР: 1. Күзел, бодал. 6. Парлалга ажылдакчызы. 9. Сураглыг француз далай шинчилекчизи, аян-чорукчу. 10. Европада күрүне найысылалы. 13. Тывада төлээлелге эрге-чагырга органының хевири. 14. Якут чоннуң национал маадыры. 15. Чаа-Хөлдүң суг адаанга барган сумузу. 17. Хаайының адаанда хаптыг суг күжү. 18. Бурунгу оюн. 20. Сонгу чүктүң эвээш санныг чоннарының бирээзи. 21. Тыва национад хөгжүм херексели. 22. Хемчиктиң адыры. 25. Чүүк сөөртүр кылдыр дериттинген чиик машина. 26. Өң, чүзүн. 29. Амгы үеде бир эң испетеңгей мергежил. 30. Эттен, далгандан чем.

УЗУН ДУРГААР: 1. Тыванның мурнуу чүгүнде хову. 2. Иви оъду. 3. Тыва эр ат. 4. Элээн каш сураглыг якут мөгелериң төрээн сууру. 5. Парлалга жанры. 7. Баштайгы совет маршалдарның бирээзи. 8. Хой дүгүнүн күскү ийнги кыргылдазы. 11. Бир харлыг сыын. 12. Изиг чурттарда араатан. 13. Төөгү тураскаалы, базырык. 16. Эрзиде алдын уургайы турган чер. 19. Өөредилге клазының бир дерии. 23. Хол кезээ. 24. Чаа-Хөлде тараалап чер. 27. Азербайджан кызыл арага. 28. Республика солуннарының бирээзиниң ажылдакчыларының ниити ады.

Шагаан-Арыгда эдип-чазаар күш-ажыл черинде херек эрттирип чыдар кижи мен. Кеземченин хуусаазы адакталып турар. Ажы-төл, өг-бүлемче эгдип чаныр, амыдырал, ажылыштн уламчылап. Тываның сайзыралынга эвээш-биче, болур-чогуур шаа-биле үлүг-хуумну кириштире бээр боор мен дээрзинге бүзүрээр мен. Бодум бо черде библиотекада ажылдап турар мен.

«Шын» солуннуң идепкейлиг номчукчузу болгаш пептерединчизи кижи мен. Бистиң аравыста солун чагыдып алган кижилер эвээш эвес. Республикадан болгаш өске-даа черлерден солун медээлерни билип ап, эки чүвеге өөрүп, багай чүвеге баарывыс ажыл чоруур хамааты кижилер-ле болгай бис.

Бо чорудуп олурарым шүлүктер мооң мурнунда чаңгызы-даа, каяа-даа парлаттынмаан чүве. Силерниң солун парлап, чырыдып бээр ирги бе дээн идегел-биле чоруттум.

ШҮЛҮКТЕРИМ САЛЫМ-ЧОЛУ

Алдын хүннүң адаан орта чурттап чорааш,
Аъдым бажы хояр үе чедип келзе,
Бижип кааным шүлүктерим салым-чолу
Билдинмес бооп артып калза хомуданчыг.
Чамдыктарын чалар оттуң өзээн кыпсыр,
Саазын кылдыр дүре туткаш өрттедипсе,
Ак-көк дээрниң делгемиңче дүргектелип,
Аргамчы дег кара ыш бооп чидип болур.
Шидип, көктээн эрги-каксы солуннар дег,
Шиинде чыдып, доозунга хөме алзып,
Шыксыг, дүдүк, улус көрбес өрээл ээлеп,
Чыглып чыткаш, уттундуруп база болур.
Ынчалза-даа көвей кезии чүректериң
Ынаныштыг аптаразын дүптей берип,
Салгын-биле салгал дамчып, туружун тып,
Салым-чолун тыва бээр деп бүзүрээр мен.

* * *

Шүлүк, ырга четче бижип, мактап ханмас
Чүү-даа чүвээ деңнеттинмес каас-чараш,
Арга-даглар, хову-шөлдер, хемнер-хөлдер
Аян кииріп, хээлеп каастаан Тыва черни
Сайзыраңгай, будүрүкчү амгы үе
Салгын-хады бойдус байлаан шонувутту.
Эмин эрттир чемишчидип, үреп чарган,
Элегер куу чашпан шыпкан ховуларны,
Эрик дургаар ыяштарын кыргып кескен
Енисейниң сыыгап чыдар суун көргеш,
Хайыралдыг эргим чер дээш хомудаадан
Карак чажы ала-чайгаар сыстып келир,
Ужуп чораан ховаганны чарашсынып,
Уруг-дарыг ногаан шыкка ойнап чорзун,
Өле-сарыг өлең сиген өрттетпээли,
Өскүс байлаң хөөлбек сугдан шүүревээли,
Анаа-ла хой ногаан будук сыкпаалыңар,
Арыг сугже бугувусту төкпээлиңер.

В. БЕГЗИ.

Телевидение

«Шын» солун неделя дургузунда телекөрүкчүлерге (апрель 7-ден 13-ке чедир)

Понедельник

АПРЕЛЬ 7

БИРГИ ПРОГРАММА

РНТ. БИРГИ канал

6.00 «Эртенгиниң мендизи», телеканал.
9.00 МЕДЭЭЛЕР.
9.15 «Судьба деп аттыг кыс», сериал.
9.55 Хуулгаазыннар шөлү.
11.00 КИЖИ БОЛГАШ ХООЙЛУ.
11.30 Аялганы тып көрем.
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.15 «Картуш», уран-чечен фильм.
14.25 Бут бөмбүүнүң дугайында доңчулал.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.20 «Эртинелер ортулуунун дугайында тоолчургу чугаа», мультсериал.
15.45 Марафон-15.
16.05 Сылдыстар шагы.
16.10 «Нико болгаш ооң өөрү».
17.10 Он алды харга чедир болгаш оон-даа өрү назылыларга.
17.35 Делегейни дескиндир.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.20 «Судьба деп аттыг кыс», сериал.
19.10 СОЛУН КИЖИЛЕР-БИЛЕ УЖУРАЖЫЛГАЛАР ШАГЫ.
19.35 Аялганы тып көрем.
20.05 Арнын чажырын алган кижи.
20.45 Тамчыктыг удунар, чаштар.
21.00 YE.
21.45 «Полтергейст», т/с.
22.40 Бут бөмбүүнүн дугайында доңчулал.
23.10 «Плюмбум, азы Айыылдыг оюн», уран-чечен фильм.
00.50—01.15 МЕДЭЭЛЕР.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

7.00 Эртенгиниң мендизи-биле.
8.35 Графоман.
8.50 «Честек-катчыгаш», т/с.
9.20 Россияннар.
9.35 Боду режиссер.
10.00 «Санта-Барбара», т/с.
11.00 Парламент үндүрүлгези.
11.25 Ретро-шлягер.
11.40 Чүнүн-даа дугайында әвес репортаж.
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.15 «Эриктер», уран-чечен фильм, 1-ги сериязы.
13.30 ТИ-маркет.
13.35 Автограф.
13.40 Силерниң ацгынар.
14.10 Иванов, Петров, Сидоров болгаш өскелер-даа.
14.50 Палиха-14.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.15 Кады.
15.40 «Честек-катчыгаш», т/с.
16.10 Ургларга медээлер.
16.20 Лукоморье.
16.45 Бодунну көрден.
19.50 Коллаж.

«РОССИЯ» канал

20.00 МЕДЭЭЛЕР.
20.25 Кежээкиниң мендизи.
21.05 «Паспорт», уран-чечен фильм
22.50 Хууда коллекция.
23.15 Дежурныйлаашкын чорудар кезек.
23.45 Телеоюн.
00.00 МЕДЭЭЛЕР.
00.55—01.05 Телесадыг.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

10.00, 14.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
14.15 Медээлер.
14.30 Херээженнер дугайында. «Дүн ортузунга чедир халажылга», уран-чечен фильм.
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
17.00 Ажык сеткил.

«РОССИЯ» канал

18.05 Кызыл дептер.
18.20 Парламент үндүрүлгези.
18.45 Россияннар.
19.05 «Санта-Барбара», т/с.

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.35 Дистанция 60.
21.35 «Ак-көк ыяш», 98-ки сериязы.
22.30 Бут бөмбүүнүн клуву.
23.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
23.40 Хүннүн маадыры.
00.05 «Дежурный команда», уран-чечен фильм (Италия).
02.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
02.45 «Донгун Уокер: техас-чы езугаар шиткел».
03.40 Медээлер.
04.00 БӨГҮН ДҮН ОРТУЗУНДА.
04.20—05.00 Дүнеки медээлер.

Вторник

АПРЕЛЬ 8

БИРГИ ПРОГРАММА

РНТ. БИРГИ канал

6.00 «Эртенгиниң мендизи», телеканал.
9.00 МЕДЭЭЛЕР.
9.15 «Судьба деп аттыг кыс», сериал.
10.00 В. Познериң программазы.
10.55 Каткы-хөг панорамазы.
11.30 Аялганы тып көрем.
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.15 «Мушкетерлар чээрби чыл эрткенде», 1-ги сериязы.
13.20 «Перуан индейлер дугайында тоолчургу чугаалар», мультсериал.
13.40 Та бүзүренер, та бүзүревенер.
14.10 Р. Нахапстовтун «Сагышсырал» деп фильми.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.20 «Эртинелер ортулуунун дугайында тоолчургу чугаалар», мультсериал.
15.45 «Хөглүг КВАмпания» кварьете.
15.55 Мультитроллия.
16.15 Хуулгаазыннар, азы Синема.
16.40 «Нико болгаш ооң өөрү».
17.10 Он алды харга чедир болгаш оон-даа өрү назылыларга.
17.35 Делегейни дескиндир.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.20 «Судьба деп аттыг кыс», сериал.
19.10 СОЛУН КИЖИЛЕР-БИЛЕ УЖУРАЖЫЛГАЛАР ШАГЫ.
19.35 Аялганы тып көрем.
20.05 ТЕМА.
20.45 Тамчыктыг удунар, чаштар.
21.00 YE.
21.45 «Пассажирге шин», уран-чечен фильм.
23.35 «Кайгамчыктыг кижилернин амыдыралы». Белла Ахмадулина.
00.05 МЕДЭЭЛЕР.
00.25 Пресс-экспресс.
00.35—01.25 Хөгжүмнүг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

7.00 МЕДЭЭЛЕР.
7.35 Эртенгиниң мендизи-биле.
9.05 Графоман.
9.20 «Честек-катчыгаш», т/с.
9.50 Россияннар.
10.05 Орус караоке.
10.35 «Санта-Барбара», т/с.
11.25 «Судал», Чазак хүн бүруде.
12.00—12.15 МЕДЭЭЛЕР.

* * *

14.05 ТИ-маркет.
14.10 Автограф.
14.15 Янзы-бүрү чугаалар хөөктүрер чылдактар.
14.40 «Лимпопо», м/ф.
14.55 Манекен.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.15 Иванов, Петров, Сидоров болгаш өскелер-даа.
15.55 Бараннарны —почта дамчыштыр.
16.00 «Честек-катчыгаш»», т/с.
16.30 Амыдыралдың овур-хевири.
16.55 Ургларга медээлер.
17.07 Лукоморье.
17.30 Бодунну көрден.
17.40 Кабинет 21.
18.05 Кызыл дептер.

«ТЫВА» канал

18.20 «Спортчу мөөрей». С. Н. Санданның кубогу дээш маргылдаадан репортаж.
18.50 МЕДЭЭЛЕР.
19.00 Экономиктиг айтырыглар.
19.20 Дерги садыглары.
19.35 МЕДЭЭЛЕР.
19.45 Коллаж

«РОССИЯ» канал

20.00 МЕДЭЭЛЕР.
20.25 Кежээкиниң мендизи.
21.05 «Кыстың ынакшылы», уран-чечен фильм.
22.40 Чөптүг чоруктун үези.
23.10 Телесадыг.
23.40 «Ортулук», улуг кижилерге мультфильм.
00.00 МЕДЭЭЛЕР.
00.30—01.25 Хөгжүмнүг көкпажыгаш.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

10.00,14.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
14.15 Медээлер.
14.30 Херээженнер дугайында «Тереза», уран-чечен фильм (Италия).
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
17.00 Ажык сеткил.

«РОССИЯ» канал

18.20 «Судал». Чазак хүн бүруде.
18.45 Россияннар.
19.05 «Санта-Барбара», т/с.

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.35 Дистанция 60.
21.35 «Ак-көк ыяш», 99-ку сериязы.
22.30 Сезам кудумчу.
23.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
23.40 Хүннүн маадыры.
00.05 «Чинк арга-биле тыпкан акшалар», уран-чечен фильм.
02.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
02.45 «Донгун Уокер: техас-чы езугаар шиткел».
03.40 Медээлер.
04.00 БӨГҮН ДҮН ОРТУЗУНДА.
04.20 Дүнеки медээлер.
05.00—05.55 Меломания.

Среда

АПРЕЛЬ 9

БИРГИ ПРОГРАММА

РНТ. БИРГИ канал

6.00 «Эртенгиниң мендизи», телеканал.
9.00 МЕДЭЭЛЕР.
9.15 «Судьба деп аттыг кыс», сериал.
10.00 ТЕМА.
10.50 Дириг амытаннар аймаа.
11.30 Аялганы тып көрем.
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.15 «Мушкетерлар чээрби чыл эрткенде», 2-ги сериязы.
13.40 Төөгүнүн арыннары.
14.25 Россияга бараалгал.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.30 «Эртинелер ортулуунун дугайында тоолчургу чугаалар» мультсериал.
15.45 «Кактус болгаш К⁰».
15.55 До-ми-соль.
16.15 Джунглиниң кыйгызы.
16.40 «Нико болгаш ооң өөрү».
17.10 Он алды харга чедир болгаш оон-даа өрү назылыларга.
17.35 Делегейни дескиндир.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.20 «Судьба деп аттыг кыс», сериал.
19.10 СОЛУН КИЖИЛЕР-БИЛЕ УЖУРАЖЫЛГАЛАР ШАГЫ.
19.35 Аялганы тып көрем.
20.00 «Чидиргенин дилеп тывар дээш». Сара Монтьель.
20.45 Тамчыктыг удунар, чаштар.
21.00 YE.
21.45 «Белен платье (Дээди мода)», уран-чечен фильм.
00.05 Эстрада ырызының Сан-Ремода фестивалы
00.40 Пресс-экспресс.
00.50—01.10 МЕДЭЭЛЕР.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

7.00 МЕДЭЭЛЕР.
7.35 Эртенгиниң мендизи-биле.
9.05 Графоман.
9.20 «Честек-катчыгаш», т/с.
9.50 Россияннар.
10.05 L-клуб.
10.35 «Санта-Барбара», т/с.
11.25 Бешки чаа дугуй.
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.15 «Эриктер», уран-чечен фильм, 2-ги сериязы.
13.30 Мультфильм.
13.40 Деткимче.
13.55 Ретро-шлягер.
14.10 ТИ-маркет.
14.15 Автограф.
14.20 Театр —амыдыралым.
14.45 Ноу-хау.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.15 Иванов, Петров, Сидоров болгаш өскелер-даа.
15.55 Ада-чуртчулар.
16.20 Эксповестник.
16.30 «Честек-катчыгаш», т/с.
17.00 Ургларга медээлер.
17.10 Лукоморье.
17.35 Бодунну көрден.
17.45 Дириг амытаннар аймаа.
18.10 Силерниң эргенер.

«ТЫВА» канал

18.25 Өрт.
18.40 МЕДЭЭЛЕР.
18.50 Кадыкшыл — байлаавыс.
19.15 Амыдыран-чурттаар херек.
19.35 МЕДЭЭЛЕР.
19.45 Коллаж.

«РОССИЯ» канал

20.00 МЕДЭЭЛЕР.
20.25 Кежээкиниң мендизи.
21.10 Бистиң детектививис. «Криминалдыг квартет», уран-чечен фильм.
22.45 Подиум Д'арт.
00.00 МЕДЭЭЛЕР.
00.40—01.10 «Обломов» кафе.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

10.00, 14.00 БӨГҮН ЭРТЕН.

* * *

14.15 Медээлер.
14.30 Херээженнер дугайында. «Доктор Куин, херээжен—эмчи». 41-ги сериязы (АКШ).
15.30 Сезам кудумчу.
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
17.00 Ажык сеткил.

«РОССИЯ» канал

18.25 Бешки чаа дугуй.
18.50 Россияннар.
19.10 «Санта-Барбара», т/с.

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.35 Дистанция-60.
21.35 «Ак-көк ыяш», 100-ку сериязы.
22.30 Сезам кудумчу.
23.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
23.40 Хүннүн маадыры.
00.05 «Берлиниишкин», уран-чечен фильм (АКШ).
01.30 Орус альбом.
02.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
02.45 «Кенен Уокер: техас-чы езугаар шиткел».
03.40 Медээлер.
04.00 БӨГҮН ДҮН ОРТУЗУНДА.
04.20 Дүнеки медээлер.
05.00—06.10 Меломания.

Четверг

АПРЕЛЬ 10

БИРГИ ПРОГРАММА

РНТ. БИРГИ канал

6.00 «Эртенгиниң мендизи», телеканал.
9.00 МЕДЭЭЛЕР.
9.15 «Судьба деп аттыг кыс», сериал.
10.00 «Чидиргенин дилеп тывар дээш». Сара Монтьель.
10.50 Аян-чорукчулар клуву.
11.35 Смак.
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.15 «Мушкетерлар чээрби чыл эрткенде», 3-кү сериязы.
13.35 Бут бөмбүү. Чемпионнар лигазы. «Боруссия» (Германия) — «Манчестер Юнайтед» (Англия).
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.20 «Эртинелер ортулуунун дугайында тоолчургу чугаалар», мультсериал.
15.45 «Чунга-Чанга ортулук».
16.05 До-ми-соль.
16.40 «Нико болгаш ооң өөрү».
17.10 Он алды харга чедир болгаш оон-даа өрү назылыларга.
17.35 Делегейни дескиндир.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.20 «Судьба деп аттыг кыс», сериал.
19.05 СОЛУН КИЖИЛЕР-БИЛЕ УЖУРАЖЫЛГАЛАР ШАГЫ.
19.30 Джентльмен-шоу.
20.00 «Мээн өг-бүлем».
20.45 Тамчыктыг удунар, чаштар.
21.00 YE.
21.45 Бут бөмбүү. Чемпионнар лигазы. «Аякс» (Голландия)—«Ювентус» (Италия).
23.40 Пресс-экспресс.
23.55 Бут бөмбүү. Чемпионнар лигазы. «Боруссия» (Германия) — «Манчестер Юнайтед» (Англия) командаларының арасында марылдаадан репортаж.
00.35—00.55 МЕДЭЭЛЕР.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

7.00 МЕДЭЭЛЕР.
7.25 Эртенгиниң мендизи-биле.
9.05 Графоман.
9.20 «Честек-катчыгаш», т/с.
9.50 Россияннар.
10.05 Төнчү чок аян-чорук.
10.35 «Санта-Барбара», т/с.
11.25 Кижилер. Акшалар. Амыдырал.
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.15 «Эриктер», уран-чечен фильм, 3-кү сериязы.
13.30 Мультфильмнер.
13.45 Деткимче.
14.00 Ретро-шлягер.
14.15 ТИ-маркет.
14.20 Театр болгаш көрүкчүлер.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.15 Автограф.
15.20 Иванов, Петров, Сидоров болгаш өскелер-даа.
16.00 Чүс чылдың бүдүүзүнде.
16.25 Кады ажылдажылганар.
16.35 «Честек-катчыгаш», т/с.
17.05 Ургларга медээлер.
17.15 Лукоморье.
17.40 Бодунну көрден.
17.50 «Рег siava».
18.05 А. Волковтун «билдинмес талалары».

«ТЫВА» канал

18.20 МЕДЭЭЛЕР.
18.30 Хөгжүмнүг байыр.
19.05 «Кадык чуртталга дээш...»
19.35 МЕДЭЭЛЕР.
19.45 Коллаж.

«РОССИЯ» канал

20.00 МЕДЭЭЛЕР.
20.25 Кежээкиниң мендизи.
21.15 «Ынакшылым», уран-чечен фильм.
22.40 «Белла». Б. Ахмадулинаның юбилейинге.
23.05 Силернин чагааларыңар өзугаар.
00.00—00.50 МЕДЭЭЛЕР.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

10.00, 14.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
14.15 Эртенги медээлер.
14.30 Херээженнер дугайында. «Доктор Куин, херээжен—эмчи», 42-ги сериязы (АКШ).
15.30 Сезам кудумчу.
16.00 БӨГҮГ ХҮНДҮС.
17.00 Ажык сеткил.
18.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.

«РОССИЯ» канал

18.20 Кижилер. Акшалар. Амыдырал.
18.45 Россияннар.
19.05 «Санта-Барбара», т/с.

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.35 Дистанция-60.
21.35 «Ак-көк ыяш», 101-ги сериязы.
22.30 Сезам кудумчу.
23.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
23.40 Хүннүн маадыры.
00.05 «Буурзаашкын үези», уран-чечен фильм (АКШ).
01.45 Орус альбом.
02.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
02.45 «Намедни-67».
03.30 Телеоюн.
04.10 Россияның чемпионадын Бут бөмбүүнүн клуву көргүзер. 5-ки оюн.
05.00—05.20 Дүнеки канал.

Пятница

АПРЕЛЬ 11

БИРГИ ПРОГРАММА

РНТ. БИРГИ канал

6.00 «Эртенгиниң мендизи», телеканал.
9.00 МЕДЭЭЛЕР.
9.15 «Судьба деп аттыг кыс», сериал.
10.05 «Мээн өг-бүлем».
10.50 Дөгерези бажында барда.
11.25 Ойна-ла, эдер-хааржак.
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.15 «Мушкетерлар чээрби чыл эрткенде», 4-кү, сөөлгү сериязы.
13.55 Джентльмен-шоу.
14.25 Мультфильмнер.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.20 «Эртинелер ортулуунун дугайында тоолчургу чугаалар», мультсериал.
15.45 «Ыргак-дагырлар ораны». фильм-тоол.
17.05 Он алды харга чедир болгаш оон-даа өрү назылыларга.
17.30 Илби-шиди: хуулгаазыннар.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.20 «Судьба деп аттыг кыс», сериал.
19.15 КИЖИ БОЛГАШ ХООЙЛУ.
19.45 Хуулгаазыннар шөлү.
20.45 Тамчыктыг удунар, чаштар.
21.00 YE.
21.45 Сураглыг истекчилер: Коломбо «Стивен Спилберг дуза кадар дээш далажыр чорупту» деп детективте.
23.10 Көруш.
23.55 Квентин Тарантино «Кежээден дең аткыже» деп триллерде.
01.50 МЕДЭЭЛЕР.
02.10—02.25 Пресс-экспресс.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

7.00 МЕДЭЭЛЕР.
7.35 Эртенгиниң мендизи-биле.
9.05 Графоман.
9.20 «Честек-катчыгаш», т/с.
9.50 Россияннар.
10.05 «Аншлаг» көргүзер.
10.35 «Санта-Барбара», т/с.
11.25 Чыындылар.
11.55 Шимчевес хөренги садыы.
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.15 «Эриктер», уран-чечен фильм, 4-кү сериязы.
13.25 Минарет.
13.35 Деткимче.
13.50 Ретро-шлягер.
14.10 ТИ—маркет.
14.15 Чөптүг чоруктун үези.
14.45 «Романсиада-97».
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.15 Автограф.
15.20 Иванов, Петров, Сидоров болгаш өскелер-даа.
16.00 Россияның алдын картазы.
16.25 Палиха-14.
16.35 «Честек-катчыгаш», т/с.
17.05 Ургларга медээлер.
17.15 Лукоморье.
17.35 Бодунну көрден.
17.50 Оон өске, чүү-даа чок...
18.05 Амданныг чем үезинде хөгжүм.

«ТЫВА» канал

18.20 «Саян эдектеринге кежээ». Композитор Вячеслав Танов.
18.50 МЕДЭЭЛЕР.
19.00 Энерел.
19.25 АЗИЯ ТӨВҮ.
19.45 Коллаж.

«РОССИЯ» канал

20.00 МЕДЭЭЛЕР.
20.25 Кежээкиниң мендизи.
21.15 Ынакшылдың төөгүзү. «Хөлчок шынчы кадай», уран-чечен фильм.
22.40 Шыпшың бажын.
23.20 Улуг кижилерге мультфильм.
23.50 Телесадыг.
00.00 МЕДЭЭЛЕР.
00.40—01.19 Дүнеки экспресс.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

10.00, 14.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
14.15 Эртенги медээлер.
14.30 Херээженнер дугайында. «Доктор Куин, херээжен эмчи», 43-кү сериязы (АКШ).
15.30 Сезам кудумчу.
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
17.00 Ажык сеткил.

«РОССИЯ» канал

18.20 Чыындылар.
18.45 Россияннар.
19.05 «Санта-Барбара», т/с.

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.35 Дистанция-60.
21.35 «Ак-көк ыяш», 102-ги сериязы.
22.30 Бут бөмбүүнүн клуву.
23.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
23.40 Хүннүн маадыры.
00.05 «Дойду куш эдерткен кадын», уран-чечен фильм.
02.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
02.45 «Донгун Уокер: техас-чы езугаар шиткел».
03.40 МЕДЭЭЛЕР.
04.00 БӨГҮН ДҮН ОРТУЗУНДА.
04.20 Дүнеки медээлер.
04.45—06.20 «О. Серафина», уран-чечен фильм (Италия).

Суббота

АПРЕЛЬ 12

БИРГИ ПРОГРАММА

РНТ. БИРГИ канал

8.00 «Москва — Кассиопея», уран-чечен фильм.
9.25 «Болек болгаш Лелек», м/с.
9.45 Хууда библиотека.
10.00 МЕДЭЭЛЕР.
10.10 Лама сезу.
10.30 Азаттай болба.
11.00 Эртенги сылдыс.
11.35 Смак.
11.55 Хөгжүмче чалалга.
12.35 «Мээн эргимим», уран-чечен фильм.
14.25 Та бүзүренер, та бүзүревенер.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.20 Сылдыстар, сылдыстар дугайында.
16.00 Мультфильм.
16.15 Америка М. Таратутаның коргени-биле.
16.45 Дириг амытаннар аймаа.
17.20 «Дүрзүлер, дүрзүлер...»
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.20 Төөгүнүн арыннары.
19.05 Каламбур.
19.40 «Шагда-ла читкеннер», т/с.
20.45 Тамчыктыг удунар, чаштар.
21.00 YE.
21.40 «Отту өжүргени», уран-чечен фильм, 1-ги, 2-ги сериялары.
00.40 Пресс-экспресс.
00.55—02.50 Бут бөмбүү. Россияның чемпионады. «Динамо» (Москва) — «Ростсельмаш» (Донда-Ростов).

ИЙИГИ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

8.00 МЕДЭЭЛЕР.
8.30 Эртенги экспресс.
9.25 Медицина үндүрүлгези.
9.35 Меморина.
10.00 «Адреналин» клуб.
10.15 Эртенгиниң мендизи-биле, чурт.
11.00 Он бир шакта МЕДЭЭЛЕР.
11.15 Дириг амытаннар аймаа.
11.45 Кинога тырттырар силер бе?
12.25 «Романсиада-97».
12.40 НБА-ның дээре дээн оюннары.
13.35 Чажыт чугаалажылгар.
14.05 «Россияда шулукчу—шулукчуден артык шулукчу».
14.35 «Россия дайында, Харда хан», барымдаалыг сериалдың баштайгы көргүзүү, 1-ги фильм.
15.30 Ийи ацгы көрүш.
16.00 Эр болгаш хөрээжен кижилер.
16.40 Телескоп.
17.20 Боду режиссер.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.20 Орус караоке.
18.50 Төнчү чок аян-чорук.
19.15 А. Градскийниң концерти.
21.05 «Чугаакыр әвес партнер», уран-чечен фильм (АКШ).
23.05 Чөптүг чоруктун үези.
00.00 МЕДЭЭЛЕР.
00.35 Репортер.
00.55—01.48 «А» программа.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

12.00 БӨГҮН ЭРТЕН.

* * *

14.00 «Динк деп аттыг динозаржыгаш», мультсериал, 14-кү сериязы (АКШ).
14.30 Телеоюн.
15.00 «Читкен хоорай дугайында тоолчургу чугаа», уран-чечен фильм, 5-ки сериязы.
15.45 «Хүртү».
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
17.00 Хоккей. Россияның чемпионады.
19.30 Панорама.
20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
21.00 Орус альбом.
21.30 «Кижи—ээремчигей», мультсериал.
22.00 «Ч» уе.
22.30 «Мен база мээн ыдым», дог-шоу.
23.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
23.30 Хүннүн галстук чок маадыры.
23.55 «Ол ажынып эгелээр», уран-чечен фильм. (Франция).
01.45 Ойнаар-кыстар.
02.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
02.45 «Намедни-67».
03.30 Телеоюн.
04.10 Россияның чемпионадын Бут бөмбүүнүн клуву көргүзер. 5-ки оюн.
05.00—05.20 Дүнеки канал.

Воскресенье

АПРЕЛЬ 13

БИРГИ ПРОГРАММА

РНТ. БИРГИ канал

8.00 «Элээдилер», уран-чечен фильм.
9.25 Мультфильмнер.
10.00 МЕДЭЭЛЕР.
10.15 Орук демдеглелдери — әвес үүлдер.
10.30 Дөгерези бажында барда.
11.10 Эртенги сылдыс.
12.00 Россияга бараалгал.
12.30 Ойна-ла, эдер-хааржак.
13.00 Кыдыг-кызыгаар черлер
13.20 Кустонун командазының суг аданга аян-чоруу.
14.20 Каткы-хөг панорамазы.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.20 «Симфониянын чажыттары», сериал.
15.45 Аян-чорукчулар клуву.
16.30 Третьяковкага дедир эгиткени. Бир чуруктун төөгүзү.
16.55 «Кыскыл пантера», «Будинин болгаш ооң өөрүнүн ужуралдары», м/с.
17.40 Чүгле иелээ.
18.10 Аас-кежиктиг таварылга.
19.10 «Ак дойду» клуб.
20.00 «Шагда-ла читкеннер», телесериал, сөөлгү сериязы.
20.50 Киночарлал.
21.00 YE.
21.55 «Криминалдыг үүлгедиг», уран-чечен фильм.
00.40—01.05 МЕДЭЭЛЕР.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

8.00 Эртенги экспресс.
8.55 «Ле Монти».
9.10 «Солти», телесериал (АКШ).
9.35 Шупту улус ынча дижир.
9.50 Эртенгиниң мендизи-биле чурт.
10.30 Дантырак.
11.00 Он бир шакта МЕДЭЭЛЕР.
11.15 Дөрбелчиңде куруг.
11.45 Мода.
11.50 Ном саны.
12.15 Амплитуда.
12.45 Бистиң садыыс.
13.10 Амданныг чем үезинде хөгжүм.
13.25 Чер кырында кижи.
13.50 Культура саны.
14.20 «Россия дайында. Хаада хан», 2-ги фильм.
15.15 Диснейниң хуулгаазыннары. «Текекпей». «Аладдин», м/с.
16.10 Довгань-шоу.
16.40 Делегей байдалының дугайында.
17.25 «Аншлаг» көргүзер.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.25 Чүнүн-даа дугайында әвес репортаж.
18.40 Л-клуб.
19.10 «Александр Солженицын».
19.50 Ксюшаныныга.
20.25 Хоорайжыгаш.
21.00 Көруш.
21.55 Орус лото.
22.45 Валерий Золотухин «Колизей» деп порграммада.
23.40—01.13 «Бурганнар-II аъш-чеми», уран-чечен фильм (АКШ).

ҮШКҮ ПРОГРАММА

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

12.00 БӨГҮН ЭРТЕН.

* * *

14.00 Чаштарның чугаалары.
14.30 Телеоюн.
15.00 «Читкен хоорай дугайында тоолчургу чугаа», уран-чечен фильм, 6-ғы сериязы.
15.45 «Хүртү».
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
17.00 Ном садыы.
17.30 Шоу-маскалар.
18.00 «Каролина Нью-Йоркта», 2-ги сериязы (АКШ).
18.30 Голливуд дугайында кино.
19.00 Алло, Фима.
19.15 С. Альтовтун көргүзүглери.
19.30 Телеоюн.
20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
21.00 «Роль», уран-чечеа фильм.
22.30 Орус уран чүүл.
23.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
23.30 Барымдаалыг сериал. «ХХ чүс чыл. Орус чажыттар». 3-кү фильм—«1934 чыл: өжээн».
00.00 «Чевегден тывылган постер», 10-гу, 11-ги сериялары (АКШ).
01.00 Түннелдери.
02.10 «Бажы-биле баар», уран-чечен фильм (АКШ).
04.15 Үшкүзү.
04.55—07.15 Дүнеки канал.

АЖЫЛЧЕ ЧАЛАП ТУР

Д, Е категориялыг 1 болгаш 2 класстын чолаачыларын ажылче чалап турар. Оларнын Кызылдың муниципалитет ажыл стажы 3 чылдан эвээш пассажир автобудурулгези әвес болур ужурлуг.

Тыва Республиканың улустун Улуг Хуралы (съездизи) Улуг Хуралдың кежигүнү Анатолий Иванович Митуска ооң кадайы, республиканың кадык камгалалының хоочун ажылдакчыларының бирээзи

Тамара Васильевна

МИТУСТУН

мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыдалды илергейлеп тур.

Тыва Республиканың Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күруне комитеди ССРЭ-ниң спорт мастери, Москва хоорайның болгаш Тыва Республиканың хостуг хүреш талазы-биле чемпиону

Владимир Антонович

МАНДАН-ХОРЛУУНУН

хепертен мөчээнин дыннатпышаан ,ооң өг-бүлезинге, төрелдеринге ханы кажыдалды илергейлеп тур.

Күрүненин Тыва Республика талазы-биле үндүрүг инспекциязы ол инспекцияның начальниги Л. А. Мандан-Хорлууга ооң акызы

Владимир Антонович

МАНДАН-ХОРЛУУНУН

мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыдалды илергейлеп тур.

«Шын» хоорай, Красноармейская, 100, индекс 667000.

ТҮРГҮЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазаа болгаш «Шын» солун редакциязының коллективи.

Кол редактор
В. Ф. ЧАДАМБА.

РЕДАКЦИЯНЫН КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. БАЗЫР (кол редакторнун орлакчызы), М. К. КАЛЧАН (улетүүр киллизинин эргелекчизи), Т. П. ХЕРТЕК, ниитилел киллизинин корреспондентизи), Е. О. СЕВЕКПИТ (корректор).

РЕДАКЦИЯНЫН ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер хүлээп алыр чер — 3-34-26; кол редакторнун орлакчылары — 3-33-91; 3-34-17; харыысалгалыг секретарь — 3-34-92, орлакчылары —3-45-93.

КИЛДИСТЕР: ниитилел амыдыралы — 3-34-19; 3-34-98; улетүүр — 3-34-49; 3-36-73; көлөө ажыл-агый —3-36-82; культура, өөредилге болгаш чогаал — 3-39-15; мелээлер болгаш спорт — 3-34-57; очулга — 3-34-39; 3-34-93; чаган — 3-39-03; корректорлар — 3-41-23; үндүрүкчүлер — 2-27-41; солун келбейн барганда — 3-57-92; 3-14-94; бухгалтерия 3-41-16; чарлаалар киллизи — 3-34-39.

Агар саны: КБ «Тыва кредит» № 363406, корр. сч. 700161629, МФО 049304729, ИНН—1701008465.

Солун Россия Федерациязының Парлаага болгаш массалыг информация чепсектериниң галаазы-биле коойлуг-дулгаазының чагыдылгазынга контроль болгаш бүрүктелиин Тыва девискээр эргелелинде бүрүктеттинген.

Бүрүткеттирген дугаары — Т 00007

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодаалдары редакцияның гуружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш эске-даа фактылары, дыннадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.

Солун неделяда 5 катап үнер. Хемчээли 2 парлаар ама. Тиражы 7521. Чагыг № 299.